RAHA-AUK

TEINE, AUTORI POOLT PARANDATUD TRÜKK.

A. H. TAMMSAARE

RAHA-AUK

PILDID LÄÄNEMAALT

TARTUS
NOOR-EESTI KIRJASTUS 1920.

G. ZIRK'I TRÜKK TARTUS. 1914.

I

„Kas sa ikka alles kaewad?“ küsis Liiwamäe eit kirikust koju tulles ja maja ees olewa liiwamäe sisse kaewatawa augu kaldale astudes. Wanamees istus särgiwäel august wäljawõetud niiskel liiwal ja popsis piipu. Ta tundis eide juba sammudest ära, ja sellepärast ei arwanud ta tarwiliseks tagasigi waadata, kui ta ütles:

„Ega siis kõigil ometi sinu moodi aega laiselda ja logeleda ole.“

Eit silmitses uuriwalt augu sügawust. Wanamees popsis piipu edasi ja sülitas aeg-ajalt augupõhja.

„Mis inimene oma lolli peaga kõik ära ei tee,“ sõnas eit nagu kurwalt ja mõttes natukese aja pärast. „Teised ütlewad juba ammugi, et sa wiimasest haigusest saadik poolrumalaks oled jäänud, ja nüüd pean wiimaks ka mina seda ütlema. Mistarwis näed sa seda waewa?“

Wanamees waatas eide poole üles.

„Mistarwis ma seda waewa näen?“ kordas ta. „Aga mistarwis hakkasid sa tänawu palwetamas käima, nagu poleks sulle sellest weel küll, mis sa kirikus kuuled? Ja wead ka Annat enesega ühes. Kas sa sellest kasu saad?“

Wanamees waatas ikka weel eide poole. See waikis.

„Kindel usk tõstab mäed paigast. Kui ka minul kindel usk on, siis pole mu waew asjata," ütles wanamees.

Eit ei wastanud midagi. Natukese aja pärast pööras ta jutu teise asja peale.

„Parem oleksime wõinud õhtupoolikul loole minna. Hein mädaneb juba nädalatekaupa maas, ei ei saa ega saagi teda üles wõtta. Juhtub kuiw ilm, siis katsu et mõisa saad; wihmaga pole aga midagi parata. Kirikus tehti täna jällegi palwet suure wihma pärast ja ka palwemajas loeti sellest, aga waat', las' jõuab argipäew kätte, jällegi sajab. Näe, metsa tagant läheb juba sõõna. Selle moodiga jääme meie küll nälga . . . kartulid mädanewad ju ka ära . . ."

„Sa hädaldad ka tühja," wastas wanamees. „Tänawu wõib weel kõike küll saada, ainult kannatust on waja. Ja kuigi ei saa, mõni asi nüüd. Sügiseks on mul auk walmis, ning siis, eit — pane kaks jalga seina peale ja söö. Meie ei tunne siis saksa ega santi, meie oleme siis Liiwamäe wanad . . ." Ja kui Mart natuke aega mõttes oli seisnud, hakkas ta nagu iseeneses rääkima:

„Jumalukene, mis see liiwamägi kõik eneses ei warja! Aga kes ütles meile rumalatele ennemine seda. Wõi arwad sa, et siin asjata tulesid põlemas ja surnuluid tantsimas näikse?" pööras ta eide poole. „Ja need imelikud hääled, mis ma siin kuulsin. Ehk kui selgeste mulle öeldi: mööda nii ja nii mitu

sammu oma toaukse juurest mööda mäge ülespoole ja hakka siis kaewama . . . Kuid uskuma pean ma, kindlaste ja kõikumata . . . Seda kinnitati mulle kolm korda . . .“

„Jampsides tulewad kõiksugused imelikud asjad ette,“ sõnas eit.

„Jampsides . . . Just nagu ma ise ei tea, kas ma jampsisin wõi näidati mulle seda unes.“

„Aga unenägusid ei pea uskuma, see on patt, koolmeister ütles. Tema teab ju niisuguseid asju, ega ta muidu koolmeistriks pole saanud.“

„Olgu ta koolmeister wõi kirikuõpetaja ise, mulle on see ükskõik, mina jään kõikumata kindlaks . . . Unenäo uskumine on patt . . . Mispärast see patt on? Jumal andis inimesele une puhkamiseks, ju ta siis ka unenäod andis, ega kuri neid tooma tulnud . . .“

„Koolmeister ütles jälle, et unenäod saatana wõrgutused on,“ ütles Liisu.

Mõlemad jäiwad wait. Wanamehe rinda kippus kahtlus. Kudas? Unenäod saatana wõrgutused? Ja koolmeister, see waga palwetaja, kellest kõik kiitusega räägiwad, ütles seda? See ei wõi olla . . . Aga olgugi unenägu kurjast, kui ta aga head toob. Wanamees tahaks ometi kord wanail päiwilgi inimese moodi elada. Ta ei mõtle armulisele paruniherrale wastu hakata, ei, ta tahab ka edaspidi palja peaga tema ees seista ja tema „kintsu kaabata,“ kuid ta tahaks sealjuures, et terwe küla, ei, terwe wald ja kihelkond teaks, kes Liiwamäe Mart on. Ta tahaks oma tütre

Anna mehele panna, temale tublid pulmad teha ja talle ilusa kaasawara anda. Ta tahaks kõwa õlle walmistada, mis mehed nagu kaikaga jalust maha rabab; kõikide pulmaliste pead ja kõhud — wiimaste tarwis riputab ta õllele tooreid rukkijahu hulka — paneb ta nõnda täis, et nad weel kümne aasta pärast Liiwamäe Anna pulmi mäletawad.

Seda kõike ette kujutades ilmus wanamehe kuiwanud ja kortsudega kaetud näole uus elujume, kuna poolkustunud silmades kerge rõõmu- ja lootusehelk kima lõi.

Wäraw kriiksus ja õue astus Anna. Mõlemad wanad waatasiwad tulija poole. Eit tundis oma tütrest headmeelt. Kui ilus ja priske ta oli! Terwe tema keha awaldas, saleda piha peale waatamata, tugewust ja kindlust. Iseäranis rõõmu sünnitas eidele aga see, et waga koolmeister wiimasel ajal nii suure armsusega Annat igawese elu hallika juurde püüdis juhatada. Kui koolmeistril juba kolme last poleks olnud, siis oleks Liiwamäe eit oma rõõmuliste arwamistega palju kaugemale läinud, sest ta oli tähele pannud, et koolmeister isegi palwetamise ajal silmi Anna pealt ära ei saa. Ka arwas eit tähele pannud olewat, et koolmeister põlwili lastes igakord Anna poole pöörab.

„Kas palju marju said?“ küsis eit tütrelt. „Sa wõiksid nad õige mõisa wõi poe juurde wiia, saaksid mõne kopika raha.“

„Ei nendest saa kusagile wiia, marjad pole ju weel küpsed. Mul on ainult paar peotäit teisi korwipõhjas. Saate ainult mõned iwad suhu pista.“

Anna andis korwi ema kätte.

„Kui peened!“ ütles ema maasikaid waadates. „Kas jämedamaid ei ole?“

„Eks neid ole ikka ka, aga me sõime ära.“

„Kes meie?“

„Mina ja koolmeister.“

„Kas siis koolmeister ka marjul oli?“ küsis Liisu rõõmsalt.

„Jah, ta oli igawuse pärast metsa tulnud, ja me juhtusime seal kokku. Ta lubas õhtul meile tulla ja siis lähme ühes.“

„Soo, wõi nii. Ta muretseb nii wäga meie eest.“

„Tead, isa, ma rääkisin koolmeistrile, et sa raha-auku kaewad. Tema ütles, et see saatana wõrgutus on.“

„Eks sa aga karju terwele ilmale, et su isa raha-auku kaewab, kogub wargaid kui kaarnaid raisa juurde igalt poolt kokku — siis on sul su lobimise palk käes.“

„Ega koolmeister siis mõni wargapoiss ole,“ ütles Anna.

„Millal wagad inimesed enne wargad on olnud,“ aitas eit.

„Kes ta wagadust teab,“ ütles wanamees, kes sellepärast, et kõik tema tegewust asjataks pidasiwad, kiuste püüdis wastu rääkida.

„Kes ta wagadust teab . . .“ kordas eit nagu osatades. „Kõik teawad, kes tema palwet kuulamas käiwad“.

„Kui ta nii waga on, eks ta palugu siis meile kuiwi ilmi,“ wastas wanamees.

Selle peale ei wastanud Liisu ega Anna kumbki midagi. Nad teadsiwad wäga hästi, et kui wanamees kord wastu hakkab waidlema, siis ta miski hinna eest järele ei anna. Sellepärast arwasiwad nad paremaks waikida. Pealegi pidasiwad ema ja tütar sagedaste isekeskis selle üle aru, kas wast Mart wiimasest haigusest saadik peast segane ei ole, nagu ümberkaudsed inimesed tõendasiwad. Üleüldine arwamine näis rahaaugu kaewamises kinnitust leidwat. Aga imelik, Mardi usk ja rõõmus lootus kippus ka Liisu südamesse kinni hakkama.

Kui wanamees paar korda korwist maasikaid oli wõtnud, hakkas ta jällegi kaewama. Ema ja tütar läksiwad tuppa.

Natuke enne päikese loojaminekut tuli koolmeister Liiwamäele. Mart töötas niisuguse õhinaga, et ta wõõra tulemist ei märganudki. Koolmeister waatas wanamehe tööd pisut aega waikides pealt ja andis alles siis jõudu. Wanamees kohmas talle midagi wastu ja kaewas edasi.

„Kas see ongi see raha-auk, millest mulle räägiti?“ küsis koolmeister. „Ja lausa pühapäewal kaewatakse teda.“

„Teistel päewadel pole ju aega, siis peab mõisas olema.“

„Ja milleks on auku waja? Seda pühapäewa rikkumist? Seda pattu?“

„Usk ilma tegudeta on surnud,“ wastas wanamees lühidalt ja järsku, kuna ta labidaga mulda augusl wälja wiskas. Koolmeister jäi arusaamatuses wanamehe poole wahtima ja ütles alles natukese mõtlemise järele:

„Usk ilma tegudeta on surnud . . . On siis ka sinul usku?“

„Ma usun kindlaste, et mu kätetööl õnnistus on. Jumal ei peta mitte.“

„Keda?“

„Mind.“

„Kudas nii?“

„Muidugi. See oli ju Jumalast, et minule waesele niisugune õnn osaks sai.“

„Missugune õnn?“

„Et mulle see warjatud warandus kätte näidati.“

„Wanamees, wanamees! On pattusid, mida ei siin ega ka tulewases elus andeks ei anta,“ ütles koolmeister tõsise ja pühaliku häälega, „ja sina teed niisugust pattu, kui sa Jumalast nõnda mõtled ja räägid. Sa oled ebausu paelus kinni ja ütled, et Jumal seda on teinud.“

„Mis tõsi, see tõsi ja jääbki tõeks, ning tõde pole patt. Wõi ei wõi Jumal mind sel kombel aidata? Kas ma wähe oma eluajal puudust ja waewa olen kannatanud? Eks ma ei wõi wanail päiwil kergemine elada?“

„Su seest räägib lihameel. Mitte patust ihu ei

ole saatnud Jumal oma poega päästma, waid hinge. Sinu süda on aga maapealsete asjade küljes kinni. Siin on hädaorg, kuid seda rõõmsamad ja õnnelikumad saame meie ükskord seal olema. Et aga sinna saada, selleks on waja ebausust lahkuda ja tõe tundmisele tulla. Kõige pealt peab aga käskusid täitma. Sina pead pühapäewa pühitsema, ütleb üks käsk. Oled sa seda teinud?"

„Meie ei ela enam käsu, waid armu all. Mulle on öeldud ja ma teen selle järele. Eksitada ei lase ma ennast."

Enne kui koolmeister ühes Liisu ja Annaga õhtusele palwetunnile läks, tuli ta weel kord wanamehe juurde, et teda noomida, kuid see jäi nüüd tummaks ja tegi tööd edasi. Ka siis ei wastanud ta, kui koolmeister ära minnes „head õhtut" soowis.

Wanamees oli rõõmus, et ta wiimaks üksipäini wõis olla. Ta pühkis higi otsa eest, istus augukaldale liiwale ja silmitses heal meelel tehtud tööd. Tema wastas teine pool auku istus must pikkade karwadega karjakoer, kes rõõmsa näoga peremehe poole waatas ja aeg-ajalt saba liputas. Kui aga koer wiimaks aru sai, et peremees teda praegusel silmapilgul sugugi tähele ei pane ja tema pead hoopis teistsugused mõtted täidawad, langes ka tema nähtawaste mõttesse ja wahtis pärani silmil metsa poole. Wahetewahel wõis tähele panna, et ta ninasõõrmed liikusiwad.

Wanamees wiibis tulewikus, lähedases tulewikus,

sest ta alatud töö pidi juba warsti loodetud wilja kandma. Kui ta aga oma mõtetega just kõige meeldiwamale kohale oli jõudnud, kuulis ta õuewärawa krääksumist. Wana unistaja waatas pahameelega sinna poole.

„Tere õhtust, jõudu!" ütles Metsanurga Kustas. See oli noormees, õige tugewa kehaga ja siniste silmadega, nagu kewadene pilweta taewas. Ta käik awaldas arglikku ja pikaldast meelt.

„Tere, jõudu tarwis," wastas wanamees nagu wastumeelselt. Nad seisiwad waikides teineteise wastas. Wanamees ei tahtnud midagi rääkida, Kustas ei teadnud, mis ta rääkima peaks. Raha-augu kaewamise lugu oli talle juba tuttaw, wanamees ise oli talle oma nägemisest waremalt rääkinud.

„Sa wõiksid omale abilisi wõtta, töö läheks siis jõudsamine," ütles Kustas wiimaks.

„Ainult usklikud wõiwad seda tööd teha."

„Meie inimesed on kodust ära, läksiwad koolmeistriga palwele," tähendas wanamees natukese aja pärast. Wiimaste sõnade juures tõusis nooremehe pea nõksatades kõrgemale, silmad läksiwad nagu suuremaks ja tumedamaks. Siis libises ta kurb pilk toa poole, sealt õuewärawasse ja kadus tumeda metsa alla, kus soe suwe-õhtu sumenes. Nooremehe õlad wajusiwad nagu enam ripakile, käed lonti, pea norgu. Terwet tema olewust näis tinane raskus rõhuwat. Waikides seisis ta piipu popsutawa wanamehe juures, soowis aga

peagi sellele „head õhtut“ ja läks pikkamisi krääksuwast õuewärawast wälja. Wanamees puhus suitsupilwi õhku ja waatas pilusilmil talle järele. Ka koer istus alles endisel kohal ja heitis ainult lühikese pilgu äramineja poole, kui õuewärawa krääksumist kuulda oli.

II

Ehawalguse jumi kaldus juba hommiku poole, kui Liiwamäe õuewärawast noormees, reisipamp seljas, sisse astus. Koer jooksis talle esiteks haukudes wastu, jäi aga teisel silmapilgul wait ja kargas saba liputades ning niuksudes tulija najale püsti.

Wäsimuse peale waatamata asus tulija rinda soe kergendaw tundmus, kui ta nägi, et wana Hektor ikka weel teda ära tunneb ja tuhinal talle wastu tormab. Koera rõõmus ja poolkurblik niuksumine tõi nooremehele möödaläinud elu meelde. Kui wilets see kõik oli, sealt maalt, kuhu ta mälestus ulatas. Juba sellest ajast saadik, kus ta jalgu suutis hakata järele wedama, pidi ta mõisaleiba sööma. Esiteks käis ta sigade juures, mil ajal teda sõrawäekindraliks hüüti, siis pidi ta lammaste järele jooksma, kuna ta wiimaks ka loomade karjas käis. Peale selle asus ta teopoisina mõisa tööle.

Noormees wõttis oma pambu seljast, waatas õues ringi ja kuulatas, otsides tuttawaid asju ja hääli: kauget koera haugatamist, pilli ürgamist mõisa pargis, öökulli huikamist, tüdrukute laulu. Aga praegu oli kõik waikne.

Wäsinult istus noormees augu kaldale liiwahunikule ja pidas iseeneses aru, milleks küll seda auku siia kaewatakse. Jalad surisesiwad ja kipitasiwad mitmetunnilisest käigust. Koer istus nooremehe ette, ajas oma pehmed kõrwad kikki ja omandas selle läbi rõõmsa, nagu äraseletatud waate.

Nõnda istusiwad nüüd kaks endist seltsilist waikides teineteise ees, nagu otsiksiwad nad wastastikku armsaid poolunustenud jooni, neid meelde tuletades ja uue sisuga täites. Koer liputas heal meelel saba, liigutas kõrwu ja sirutas nina nooremehe poole. Selle liikmetesse walgus rammestaw raskus, pähe ilmusiwad mitmesugused elupildid, küll kodusest, küll linnaelust. Nagu wiirastus lendas waimusilma eest mööda, kudas ta mõisast ja oma isamajast lahkuma pidi ja linna tööd läks otsima — kõik kangekaelsuse pärast.

Mõisasaksad elasiwad ise harwa kodus, harilikult sõitsiwad nad ainult suwel mõisa, mida wõõrad noored mõisnikud walitsesiwad, endid tegelikus põllupidamises harjutades. Paar aastat oli mõisas õige hea herra olnud. Wahel harwa nõudis ta teo- ja wallameeste käest, et need palja peaga tema ees seisaksiwad. Tema järele tulew mõisawalitseja parun N. oli hoopis teistsugune mees, olgugi et teda alles piimahabemeks wõis pidada. Tema ajal oli kutsar mõisas ainuke mees, kellele herra luba andis mütsiga mõisatreppi ilmuda — temal ei olnud ju wõimalik ohjade hoidmise pärast mütsi peast ära wõtta.

Mõni päew peale mõisa ilmumist, kui parun mõisa maid ja hooneid käis waatamas, juhtus ta ma-

sinarehe juures Liiwamäe Hansuga kokku, kes puukoormat pealt ära ladus. Hans ei pannud lähenewat parunit tähele, ta märkas tema juuresolekut alles siis, kui see kärgatas:

„Miks sa ei teretama mind, lurjus?“

Oleks mõni omasugune sõimamisega Hansu ette astunud, küll ta siis oleks teadnud, mis teha, aga tema ees seisis ju nõndanimetatud saks. Saksa wastu pidi aga teisiti olema kui omasuguse wastu. Sellepärast oli Hans peaaegu nõuta. Ta wahtis natuke aega herrale otsa, kuid käsi ei tahtnud tal kudagi mütsi juurde tõusta. Selle asemel ütles Hans nagu kogemata:

„Ma ei tunne aulikku saksa-herrat,“ ja hakkas jällegi puuhalgusid koormast wõtma.

„Müts peast maha! Sina olema üks siga! Mina olep siit möisa paruniherra! Ma peksap sind kui üks koer minema!“

Sarnaste sõnade juures kohkus Hans esiteks ära, siis aga arwas ta, et kui kord juba hulluste on läinud, siis mingu täieste, nii et teistele teopoistele ja mõisatüdrukutele jutustada ja nende ees uhkustada oleks. Nii siis ei teretanud Hans ka nüüdki ega wõtnud mütsi peast ära. Herra tõstis oma keppi, nagu tahaks ta teopoisi seljas selle kõwadust proowida, kuid nähtawaste tuli ta teopoisi tugewaid liikmeid ja puuhalgusid silmitsedes teistsuguseleotsusele, ja sellepärast läks ta mühkides minema — mõisa poole tagasi. Kaks moonakat, mõlemad perekonna-isad, kes natuke maad eemal töös oliwad ja herra wiha pärast

ettewaatuseks mütsid peast ära oliwad wõtnud, tuliwad silmapilk, kui herrat enam näha polnud, naerdes ja käsi hõõrudes Hansu juurde.

„See oli wast tükk! Tubli poiss! Liiwamäe wanal on wast poeg!“ ütles üks moonamees õnneliku näoga.

Teine moonakas naeris ainult, kuid selles naerus näis terwe rõhutud olek ja wiha, kuid ka lõpmata rõõm, nagu kättemaksmise magusus ennast awaldawat, see naer kõlas kui ussi susisemine, kuna aukuwajunud poolkustunud silmades sädemed helkima lõiwad. Nõnda wälgatab eksijale üksik täheke mustade tormist aetud pilwede wahelt üürikeseks wastu.

Warsti tuli walitseja, lühike paks mehike, kärmel käigul mõisa poolt; juba eemalt wõis aru saada, et ta äritatud oli. Niipea kui ta teomehi seismas nägi, hakkas ta neid juba eemalt sõimama ja ta sõimas neid kuni ta nende juurde jõudis. Siin ütles ta Hansule, et ta puukoorma pealt ära peab laduma, siis hobuse kohe mõisa juurde ajama ning koju minema: herra olla ta lahti lasknud.

„Kui nii on,“ ütles Hans, „kellele kuradile ma neid puid siis weel laduma pean, lähen kohe ära, parun herra wõib ise puud sülda laduda.“

Nõnda Hans ka tegi. Ta jättis hobuse kõige puukoormaga sinna paika ja läks, walitseja sõimamise ja ähwardamise peale waatamata. Hans teadis, et ta suure lolluse teeb, kuid wiha ja teo-

meeste kiitused oliwad temalt igasuguse enesewalitsemise-jõu röövinud.

Hans lahkus mõisast jäädawalt. Mahajääjad täitsiwad hoolega paruniherra nõudmist ja käisiwad ning seisiwad igas seatud kohas palja peaga. Sealjuures ülistasiwad nad salajas Liiwamäe Hansu. Mõni nädal peale seda kui Hans mõisast lahkus, kutsuti ta kohtu ette ning mõisteti herra teotamise ja omawolilise töölt lahkumise pärast 2 nädalaks kinni. Mõisas anti see kohtuotsus kõikidele teada.

„Liiwamäe Hans oli ikka üks tubli poiss,“ ütlesiwad mehed isekeskis.

Tüdrukud lisasiwad hiilgawail silmil juurde:

„Oleks niisuguseid poissa palju!“

Nii lahkus Hans N. mõisast. Wanemad käisiwad paruniherra „kintsu kaapamas“ ja nemad wõisiwad oma kuuendikukoha peale edasi orjama jääda. Hans läks Tallinna. Mõis ja Tallinn — need oliwad kaks suurt peatusjaama Hansu elus. Kui selgeste nad praegu mõlemad tema silmade ees seisiwad.

Esimesed aastad elas Hans rahulikult ja rõõmsalt Tallinnas. Teenistus oli õige hea. Hans saatis koju omastelegi raha. Wiimasel ajal muutus aga seisukord wiletsamaks, sissetulek wäiksemaks. Umbes poolteist aastat tagasi algas tööliste seas liikumine: salajased kooskäimised, arupidamised, unistused olukorra parandamisest. See liikumine seisis terwes riigis olewa liikumisega ühenduses, oli selle wiimase otsekohene tagajärg. Hans oli üks kõige agaramatest liikumisest osawõtjatest. Suure õhinaga kuulas ta oma

juhatajate seletusi. Ta ei tundnud neid juhatajaid, kuid ta kuulis nende suust midagi sarnast, mis tema oma südames ammugi warjul oli, mida ta aga sõnades awaldada, teistele ütelda ei osanud. Ahnelt luges ta iga salajase lendlehe läbi ja kõiges selles nägi ta kui uut usutunnistust, mis paradiisi maa peale pidi tooma. Siin kuulutati ilma ärapäästmist mitte mingisuguse imeteo, waid inimeste enese töö ja wõitlemise läbi.

Algasiwad streigid ja tööliste kinniwõtmised, nende wangistamised, kojusaatmised. Nende mõnede sekka, keda Tallinnale kardetawaks peeti ja keda sellepärast linnast wälja oma walda saadeti, oli wiimaks ka Hans juhtunud. Kahekümne nelja tunni jooksul pidi ta Tallinna maha jätma. Talle oli see õige raske. Kui aga seltsimehed talle meelde tuletasiwad, et ka maal inimesed elawad, et ka nemad päästjat ootawad ning et igaühe püha kohus on nende silmi awada ja neile pääseteed näidata, siis tõusis Hansul ilus meelitaw lootuseläik rinda. Ta tahtis minna ja töötada, ta tahtis sellesse töösse terwe oma hinge walada ja kõik, mis sinna aastate jooksul oli kogunud. Juba ennemalt kujutas ta enesele ette, missugust mõju tema kodukohta ilmumine endiste tuttawate peale awaldab, kudas ta neile hoopis midagi uut kuulutab, millest neil tänini aimugi polnud.

Nüüd istus ta siin wäsinult ja roidunult ning mõtles. Tema südamesse asus joowastaw, siiski raske tundmus. Ta waatas oma ümbrust ja tundis siin nii mitmedki puud ja põõsad ära; need oliwad aga pikemaks, suuremaks, jämedamaks kaswanud, wanemaks

läinud. See tuletas Hansule tema oma elupäewi meelde. Kui ruttu nad mööda oliwad läinud, nagu unenägu, ilma wähemagi tähelpanemiseta. Wanad männid ja kuused oliwad endised: nad kõngutasiwad tasakeste oma latwu ja oksi, nagu nad seda siis oliwad teinud, kui Hans kodukohast linna pidi minema.

Wärawa tagant metsateelt kostsiwad inimeste hääled. Koer waatas tähelpanelikult sinna poole, ei hakanud aga mitte haukuma. Wärawa ette jõudes jätsiwad tulijad suud andes jumalaga. Naisterahwad oliwad Hansu ema ja õde, meesterahwast Hans ei tundnud.

„Kes see seal istub?“ küsis ema Hansu nähes.

„See on ju Hans,“ ütles Anna natukeseaegse silmitsemise järele.

„Kelle Hans?“

„Meie.“

„Tere wara hommikut!“ hüüdis Hans augukaldalt ja tõusis üles. Natukese puhkamise järele oliwad ta jalad õige kangeks ja walusaks läinud.

„Ennäe imet, kust sina siis siia oled saanud?“ küsis ema.

„Tulid meile õige appi heinamaale,“ sõnas Anna.

Nad pigistasiwad üksteise käsi. Ema silmitses armsusega, õde nagu kartuse ja uhkusega noortmeest.

„Miks sa koju tulid ja meile enne ei teatanud?“ küsis ema, kes nagu midagi paha näis aimawat.

„Miks ma tulin... Tahtsin tulla, muud midagi. Kas teile ehk minu kojutulemine wastumeelt on? Ma hakkan tööle, teie kaela ma ei tule ju; kui saan

hakkan metsas liiprid raiuma, siin tehakse ju neid?“

„Jah, tehakse küll,“ ütles Anna.

„Meile nüüd wastumeelt...“ sõnas ema. „Ma muretsesin mitu korda, nägin uneski, kui linnast tulijad rääkisiwad, et seal mässatakse. Ma kartsin wäga sinu eest, sa oled alati ju niisugune tulipea, jooksed kõige ette . . . Kas sul tööd oli ka, wabrikud pidiwad ju seisma?“

„Miks tööd ei ole, kui aga wõimalik teha oleks.“

„Noh, kes siis inimest töö juures takistada wõib,“ ütles ema.

„Tuleb ette...“ sõnas Hans mõttes ja waatas liiwamäe sees olewa augu poole. „Mis auk see on?“ küsis ta.

„Jsa raha-auk,“ wastas Anna.

„No jah, ta kaewab mäe sisse auku, et warandust leida, mis seal warjul on. Kui ta raskeste haige oli, sa tead ju, kui ta ära pidi surema, siis näidati talle nägemises, ja tema hakkas kaewma, kaewab iga pühapäew,“ seletas Liisu.

„Ja teie usute, et ta sealt midagi leiab?“

„Ah, kes seda nüüd usub, aga mis sa teed selle wiletsuse ja waewaga,“ rääkis Liisu. „Ma olen püüdnud ka midagi ütelda, aga wõi siis tema seda tähele paneb, tead ju, missugune ta on: kaewab edasi. Koolmeister käis siin ja noomis teda jumalasõnaga, aga tedagi ei wõtnud ta kuulda, mis siis meist weel rääkida; mind, meid naisi on ta ju ikka lolliks sõimanud... Jah, Jumal seda teab, kudas see küll läheb!“ õhkas Liisu lõpuks.

„Kust te siis nüüd tulete?“ küsis Hans.

„Palwelt, meie käime nüüd palwel, ärkajate juures, oleme nende seas. Koolmeistriga ühes tulime. Oleme kõik ühed wennad, õed,“ seletas ema poolõnnelikult, pooluhkelt pojale. Anna tundis aga nähtawaste ema sõnadest häbi; ta paled lõiwad lõkendama ja ta pööras silmad teisale.

„Kes siin nüüd kooliõpetajaks on?“

„Kadak,“ wastas ema.

„Hans Kadak“, täiendas Anna.

„Ta tuli paar aastat tagasi kusagilt kaugelt siia, kus wagad inimesed elawad, nüüd teeb ta ka siinsed inimesed wagaks. Mitmed ei lähe enam kirikusse, seal ei ole selget jumalasõna. Koolmeister ütleb, et sinna ainult jõululaupäewa õhtul ja uue aasta hommikul, pimedas, tulewalgel, minna wõib, siis ei ole wanakurja seal,“ seletas Liisu.

Hansule oli see kõik uudis. Ta oli usuhullustajatest küllalt kuulnud, oli isegi linnas näitemängus neid näinud, kuid seda, et tema ema ja õde kord ka nende sekka langewad, ei tulnud tal uneski meelde. Kõik, mis ta nii lühikese ajaga koduste uudistena kuulis, langes tinase koormana südame peale. Juba ennemalt oli ta otsuseks teinud kodus sellest mitte rääkida, mispärast ta linnast ära tuli; nüüd sai see mõte iseäranis kindlaks. Ta tahtis kõik salajas hoida, olgu siis, et nad kusagilt mujalt asjaloo kohta selgust saawad.

„Kes nüüd mõisa walitseb?“ küsis Hans natukese waikimise järele.

„On üks uus noorherra,“ ütles Anna, ‚pool aastat tagasi tuli teine.“

„See paruniherra on juba ammugi siit ära . . . meie wastu oli ta pärast wäga armuline, ei ajanud meid ära, jättis ulu alla. Nüüdne noorherra pidada hea saks olema, jällegi parun. Aga sigadepoissi olla teine ratsapiitsaga peksnud, see pole mütsi peast ära wõtnud. Laps, rumal, ei märka ju seda, ei tunne kohust ega seadust. Ehk ei tea, mis see nüüd inimesele teeb, kui ta saksa ees mütsi peast ära wõtab, eks pane pärast jälle pähe. Näe, wana Künka taat, kudas tema alati hoolas on. Suwel rukkilõikuse ajal käib, ühes kaenlas müts, teises rukkiwihud; paljas pealagi aga läigib päikese käes. Ja kui kaua ta juba kiriku wöölmölder on olnud! . .“

Ema sõnu kuulates wahtis Hans mõttes hommiku poole. Talle asus wõõrastaw ja õudne tundmus rinda, mässis ennast tema südame ümber ning pigistas, rõhus teda maona. Süda hakkas niisamuti tuksatama ja surisema, nagu ta wäsinud jaladki.

Sel silmapilgul astus isa õue. Nähtawaste tahtis ta jällegi raha-auku kaewama hakata, olgugi et waewalt päikesetõusu aeg wõis olla.

„Terwe öö otsa olite ära,“ sõnas ta Liisut ja Annat nähes.“

„Tere hommikust!“ ütles Hans ja astus isale wastu.

„Kust sina wälja oled tulnud?“ küsis isa imestades. „Pole s’ust ammugi midagi kuulnud.“

Liisu ja Anna läksiwad peagi ära, esimene lehmi lüpsma, teine magama. Kirikusse ei pidanud nad täna ega wististe iialgi enam minema, wõi olgu siis, et usklikud ise omale kiriku wõi palwemaja üles ehitawad ja tema Jumala meelepäraliselt sisse seawad.

„Miks sa siis nüüd koju tulid ja nii ootamata?“ küsis isa pojalt uueste, kui ta esimeste sõnade peale wastust ei saanud.

„Tuli kord mõte pähe, tahtsin teile aidata heina teha wõi kui muud ei saa, hakkan mõisa metsas liiprid raiuma,“ rääkis Hans pikkamisi.

„Kas linnas töö otsa lõppes?“

„Töö just mitte, aga himu sai otsa . . . Tahtsin maale suwitama tulla,“ naeratas noormees.

„Eks siin ole muidu ikka hea küll, aga mõni seda teab, kudas selle tööga lugu on. Näe, ilmad aina wihmased, pole heinatööst rääkidagi. Wõtsin Murakasoo enese kätte — sa mäletad ju weel — oli ilus rohi teise peal; niitsin maha, hakkas wihma lahistama ja kuni tänini. Käisin paari päewa eest waatamas, hein ujub wee peal ja sinna ta mädaneb. Ei aita muud, kui mine kisu teine põõsastesse kokku, muidu tuleb saksale heinamaa määndamise eest weel kahjutasugi maksta. Heinanuuma, suur hulk päiwi, peab muidugi asjata mõisa tegema; käisin herra palwel, et ta ometi kahju poolekski teeks, — mitte peotäitki ei saa ma ju sealt heina — aga ei. Ega mõis wihmas süüdi ole, ütleb ta, ilmad on Jumala käes, paluge temalt paremaid ilmi. Kerge on ütelda: palu. Eks nad käi küll palumas, meiegi omad

terwed ööd kodust ära, eks näe, mis sellest tuleb. Kõik lähewad pühaks, kirikus ei taheta enam käia, see jäägu wõi tühjaks."

Hans ei öelnud selle kohta midagi. Ta küsis:

„Lähed jälle raha-auku kaewama?"

Sellega andis ta isale mõista, et ta juba teab, mis auk seal mäe sees on.

„Jah, paar pühapäewa olen ma juba tööd teinud," wastas wanamees, nagu oleks tema töö täieste harilikku laadi.

„Kudas sa tohid seda auku kaewata, kas sa mõisast luba oled küsinud?"

„Ah tühja ka; juba olla mõisas teada. Saks ja walitseja olla ainult naernud: head ja armulised herrad."

Wanamees jäi natukeseks ajaks mõttesse. Tal tuli korraga tahtmine terwet raha-augu lugu pojale ära jutustada, nagu ta seda juba mitu korda oli teinud. Selle loo jutustamise tung oli talle haiguseks saanud, sest tema läbi püüdis ta kõikidele selgeks teha, et tema, Liiwamäe wanamees, iseäralik inimene, ärawalitud hing teiste seas on, sest mistarwis oleks muidu temale tuldud niisuguseid asju teatama. Nüüd ei leidnud ta aga kudagi parajat ja sündsat põhjust, kudas oma jutustamisega peale hakata. Kogemata kombel tuli aga Hans isale appi, kui ta nagu möödaminnes tähendas:

„Ja sa loodad sealt midagi saawat . . . leidwat?"

Isa waatas tungiwal, poolpalawikulisel pilgul poja peale, nagu tahaks ta seeläbi oma sõnadele iäeäralist mõju anda, ja ütles siis:

„Kudas wõiksin ma selles kahelda. Kahtlus on lootuse lõpp. Mulle öeldi, näidati, seletati — ja wõimata on seda unustada. Wõi oli ainult see! Weel palju muud . . .“

Hans waatas isale näkku. Ta arwas, et ta seda esimest korda näeb, niisugune iseäralik kirg ja kindlus helkis tema silmis ja näojoontes. Isa mõtles, et poeg midagi küsida tahab, ja jäi sellepärast natukeseks wait. Siis rääkis ta edasi:

„Isegi taewa- ja põrguteed näitas ta mulle ära.“

„Kes näitas?“

„See mees . . . Meie läksime üle kuiwanud jõe, selle põhjas oli märg muda, kus päiksepaistel wäiksed wingerdajad roomasiwad. Jõel oli ümargune walgeks kooritud palk peal. Meie pidime mööda palki jõest üle minema. Ma ei julenud minna. ‚Mine aga julgeste — ütles saatja — siit langewad ainult ristimata lapsed sisse. Näed sa neid wingerdajaid seal muda sees. Need on nemad. Siin roomawad nad igaweste.‘ Aga kuhu siis surnult sündinud lapsed saawad? küsisin mina. ‚Nendega ei ole taewal ja põrgul midagi tegemist,‘ wastas tema. Kui meie edasi läksime, jõudsime kahe tee juurde: üks oli kitsas, mudane ja sügawate roobastega, teine lai ja sile kui kanamuna. Esimene pidi taewa, teine põrgu wiima. Ma küsisin, mispärast taewatee nii mudane ja sügawate roobastega, kuna põrgutee nii ilus on. Mees wastas kitsa tee peale näidates: ‚Siit minejaid on palju ja kõik jalgsi wõi puu-assidega wankritel; teist teed sõidetakse aga tõldadega, jalgratastega.

Kõik, kes jalgsi wõi wäikeste wankritega tulewad, lähewad wäikest, teised suurt teed mööda'..."

Hans waatas isa poole; tal oli, kui teeks see nalja, kuid isa nägu oli pühalik-tõsine.

„Ma küsisin, kas ma ei wõiks nüüd kohe siit taewa poole minema hakata. Tema ütles, et ma enne weel koju pean minema ja omakseid aitama, õnnelikuks tegema. — Millega mina neid õnnelikuks wõin teha, eks saksad muretse eide ja tütre eest; nad on ennemalt neile tööd andnud, eks nad anna edaspidi niisamuti — ütlen ma. ‚Ei, sa pead koju minema' — ütleb tema ja küsib: ‚Kas oma maja ees seda liiwamäge tead?' — Miks ma seda ei peaks teadma — ütlen ma. ‚Noh, waata, seal mäe sees on warandus warjul, ja selle pead sa sealt wälja kaewama. Kuid sa ei pea ennast kellestki eksitada laskma. Mitte kaewamine, waid usk, mis kaewamise juures, toob waranduse maa seest wälja, ilma usuta on kaewamine paljas kaewamine'. — Sellepärast ongi seal mäel mõnikord hulgumist kuuldud ja kontide tantsimist nähtud? — küsin mina. ‚Nojah,' wastab tema. Pärast seda seletas ta mulle kõik, mis tarwis, ära ja saatis mind üle palgi tagasi. Ristimata surnud lapsed wingerdasiwad ikka alles jõe põhjas sooja muda sees; nad oliwad kui wäikesed walged ussikesed. Üle jõe jõudes kadus minu saatja korraga ära, ja ma tulin üksipäini tagasi."

Wanamees hingas nagu kergemalt ja waatas küsiwalt poja peale. See pööras silmad isa küsiwa pilgu eest kõrwale. Mis pidi ta kõigest sellest arwama?

Oli ta isa weelgi poolhaige, jampsis ta alles praegu? Oli see unenägu? Ei, sest isa oli walmis labidaga auku minema, et kaewama hakata.

Et mägi selgest liiwast koos seisis, siis langesiwad augukaldad sagedaste sisse, ning sellepärast pidi wanamees kaewamises mitmekordset tööd tegema. Selle peale ei pööranud ta aga suurt tähelpanemist, sest peaasi polnud ju mitte kaewamises, waid usus, mis kaewamise juures oli.

„Kus kohal hea waikne magada oleks?“ küsis Hans.

„Mine aidalakka, seal on natuke wärskeid heinu; need on ainukesed heinad, mis me tänawu haljalt kätte oleme saanud... Aga kas sa enne süüa ei taha?“

„Ääh, tühja ka, hea kui puhatagi saab.“

Hans puges aidalakka magama, aga siiski pidi ta enne natuke kehakinnitust wõtma, ema ei andnud talle muidu rahu. Wanamees hakkas kindlas usus tööle. Päike tõusis kõrgemale; wärisewad kiired wirwendasiwad augu kaldale pillutud kollakal liiwal. Augupõhjani, wanameheni, nad ei küüninud, liig wiltu langesiwad nad alla. Pärast aga, päikese kõrgemal seisul, oli ilm juba pilwes ja tibas jällegi wihma.

III.

Mõne nädala pärast oli kodukoha ja tema ümbruse elu Hansule juba õige tuttaw. Ta leidis peaaegu kõik endised elanikud ikka weel siitsamast. Ainult mõned wanad hallpead oliwad sinna läinud, kust enam ükski tagasi ei tule ja kus nad oma siinsest waewast ja wiletsusest jäädawalt lootsiwad lahti saada. Ka oliwad mitmed neiud, keda Hans omal ajal tunnud ja kellega ta mõisapargis oli tantsinud, ära kadunud: mehed oliwad nad ära wiinud — kusagile eemale. Hans käis nüüdki weel mõisapargis, kuid siin oli kõik nii igawaks muutunud. Tantsijate, lauljate ja mängijate sekka oli hulk noori inimesi siginenud, kes waremalt lastena puude alt teiste nalja pealt waatasiwad. Hans nägi neid naeratawat ja naljatawat, aga teda jättis see külmaks.

Hansul oliwad koju tulles teatud mõtted rinnas warjul. Mida enam ta aga siinset elu tundma õppis, seda enam tuli ta otsusele, et tal siin midagi teha pole. Kõik näis uinuwat . . . endist wiisi uinuwat.

Uinus uhke mõis, uinusiwad tema elanikud, uinus tume park, kuigi tantsupaarid tema warjul keerlesiwad ja lauluhääled rõkkasiwad, uinusiwad isegi nagu tantsi-

jad, lauljad, naerjad. Tuksatust tundis Hans ainult siis, kui ta nägi, missuguse iseäralise heameelega püüti mõisasakstele seega rõõmu walmistada, et nende ees müts juba eemalt kaugelt peast ära wõeti. Ainult mõningad noored oliwad teistsugusele otsusele jõudnud. Hans tundis seda tinast koormat, mis juba koduteel talle rinda oli asunud, ikka raskemaks minewat. Mõisateenijatest hoidis ta nähtawa heameelega eemale. Pühapäiwiti oli ta enamaste kodus wõi hulkus metsas ümber. Kõige tihedamine käis Metsanurga Kustas Liiwamäel. Enamiste istus ta waikides Hansu seltsis wõi küsis ühte ja teist linna-elu üle järele.

„Tahad sa ka linna minna?“ küsis Hans ükskord temalt.

„Ei,“ wastas Kustas lühidalt.

„Mispärast?“

„Mis ma seal tegema hakkan?“

„Tööd.“

„Aga kui tööd ei saa?“

„Küllap saab, kui otsid.“

„Aga miks sa siis koju tulid?“

„Mina . . . Ma tahtsin . . . mul oli tarwis tulla.“

Nüüd ei öelnud Kustas enam midagi. Ta silmitses ainult Hansu linnariideid ja arwas nende järele, et Hans mitte tööpuuduse pärast maale pole tulnud.

Hans omalt poolt pidas aru, kas ta Kustasele asja seisukorra otsekoheselt ära peaks seletama wõi niisamuti jätma. Ta oleks tahtnud nii heameelega rääkida, ta oleks tahtnud omale seltsimeest leida, kellega ta otsekoheselt mõtteid oleks wõinud wahetada.

Kas wõis ta aga Kustast usaldada? Kui ta selle üle järele mõtles, sõnas wiimane endist juttu jatkates:

„Mul on ju wanemad."

„Mis sellest?" wastas Hans. „Mul oliwad ju ka wanemad."

„Aga meil on ju wäike ostetud koht ning wanemad on juba wanad."

„See koht ei toida ju teid, mõisametsas tööd tehes maksate koha wõlgasid."

Mehed waikisiwad jällegi.

„Ma tahan hakata naist wõtma," ütles Kustas natukese aja pärast.

„Mis sest on; seda wõid ka linnas teha," wastas Hans.

„Linnas . . . Aga kui seal ei ole, keda wõtta tahaksin?"

„Kas sul siis siin on?"

„On."

„Mina tunnen teda?"

„Tunned."

„Ammugi juba?"

„Ammugi."

„Noh, siis wõta naine ja sõida ühes temaga linna."

„Mõni seda teab; ka siin wõiks elada, kui . . ."

„Mis kui?"

„Kui naisemees oleksin."

„Mõni mõisi nüüd! Tee pulmad ära ja asi tahe."

„Eks ta ole küll, aga siiski on nii weider sellega peale hakata.“

„Weider . . . Kõik on weider.“

„Sa wõiksid mulle abiks olla, sa oled nii sõnakas ja julge.“

„Isameheks tulla? Mis?“

„Ei . . . muidu.“

„Sa wõiksid temaga rääkida . . . talle mõista anda.“

„Et sa teda omale naiseks tahad?„

„Nojah.“

„Küll oled aga mees, kardad tüdrukule seda ütelda. On ta ehk sinust wanem?“

„Ei, noorem.“

„Ja sa kardad ikkagi. Mõtled, et kisub silmad lõhki?“

„Mitte just seda . . .“

„Üks ta puhas, ma wõin sind aidata, kui see mul korda läheb,“ ütles Hans, „kuid kõige pealt pean ma teadma, kes ta on.“

Hans ootas Kustase käest wastust.

„Mis seal nüüd teada on,“ rääkis see, „eks sa wõi juba isegi arwata, wõi ma siis muidu sinule oleksin rääkima tulnud.“

„See tähendab, kui ma õieti mõistan, sa tahad minu õde Annat?“

„See mõte on mul küll juba ammugi . . .“

„Wõi juba ammugi ja ei julge temale seda ütelda?“

„Mis seal nüüd julgeda, aga ma ei saa sellega hakkama. Ta on alati nii elaw ja sõnakas, kuulan teda, ja nõnda läheb päewast päewa. Ta naerab mind weel pealegi. Wiimasel ajal pole ma teda näinudki."

„Ta käib ju koolmeistri juures palwetunnil." Hans jäi natukeseks mõtlema ja lisas siis iseäralise heameelega torkawalt juurde:

„Nad on kõik õed-wennad, teretawad suuandmisega ja jätawad suuandmisega jumalaga."

„Ja Anna ka?"

„Anna ka, ta on ju ka õde."

Kustas läks näost punaseks. Ta tahab Annat omale naiseks, ja see laseb ennast teisi mehi suudelda.

„Sa jääd mõttese? Läheb ehk nasiewõtmise himu üle?" küsis Hans.

„Ei!"

„Tead, Kustas," hakkas Hans natukese aja pärast: „Kui sa minu õe ära wõtad, küll mina tal juba siis palwelkäimise ära keelan — siis läheme üheskoos kõik linna, tööd ja leiba leiame ikkagi. Praegu ei wõi ma aga linna minna, sest mind aeti sealt wälja."

„Aeti wälja? Kes ajas?"

„Politsei."

„Mispärast ta sind wälja ajas?"

Hansul oli heameel, et ta asjaga niikaugele oli jõudnud. Tal oli ometi inimene, kellele ta kõik rääkida wõis, mis temale linnas aasta jooksul oli seletatud. Ta rääkis kaua ja palju ja ehtis oma mõtteid ning tulewikulootusi kõige ilusamate wärwidega. Kus-

tas kuulas ja imestas uskmatalt. Siiski muutusiwad nad Hansuga sellest ajast saadik üheks hingeks ja hakkasiwad palju sagedamine kokku puutuma kui tänini. Kustas lootis Hansult, et see peagi õega räägib ja temale lõpuliku otsuse teada annab, kuna Hansul ometi ainuski hing oli, kes tema mõtetele kaasa näis tundwat, kellele ta oma plaanidest rääkida wõis. Temaga ühel nõul lootis ta siin metsanurgas midagi korda saata.

Kustasega peaaegu iga päew kokku puutudes arwas Hans selle silmist lugeda wõiwat, missuguse tungiga ta oma saatuse otsust ootas. See ei olnud ka sugugi ime, sest juba nii kaua oli Kustas neid salajaid mõtteid, mida ta Hansule awaldas, kõigile teadmata oma hinge warjulisemas nurgakeses pesitseda lasknud. Need mõtted ja tundmused oliwad tema hinge luupainajaks saanud. Kui ta midagi tegi wõi kui ta kusagile läks, siis tegi ta seda ikka nagu Anna pärast. Läks ta pühapäewal kirikusse, siis tegi ta seda ainult selleks, et Annat näha. Ja nii sagedaste pidi ta kirikus märkama, et ta mitte õpetaja sõnu ei kuulanud, waid et ta kõige hingega Anna paksude walkjate juuste juures wiibis, mis teiste naisterahwaste peade wahelt silma paistsiwad. Ta püüdis oma pilguga iga wähemagi liigutuse kinni, mis Anna tegi. Juhtus aga neiu oma silmad tema poole pöörama, siis lõi ta oma pilgu kohmetult maha wõi pööras kõrwale. Läks Kustaw laupäewa- wõi pühapäewa-õhtul mõisaparki wõi kusagile mujale, kust noorte inimeste laulu- wõi pillihääl kostis, siis

tegi ta seda alati tagamõttega, et ehk on ka Anna seal. Oli see nõnda, siis wõis Kustas ööd läbi istuda, teiste nalja pealt waadata, seda isegi kaasa teha; puudus aga Anna, siis oli ka Kustase lust silmapilk möödas: ta läks kodu poole tagasi wõi sammus Liiwamäe wärawa taha, et seal metsa alt õue silmitseda, kas ta ehk Annat ei juhtu nägema. Sai talle see õnn osaks, siis astus ta norus peaga ja raskel sammul koju, mõtles, unistas. Pikaldase loomu ja nosi olekuga ei suutuud ta iialgi neidude südameid oma poole wõita ja keda ta wõita oleks suutnud, neid ei tahtnud ta. Liiwamäe Annale, kelle järele nii mitmed nooredmehed hiilgawail silmil waatasiwad, ei julenud ta läheneda. Seda suurema hoolega piilus ta tema järele salaja, kaugelt. Kustas tundis ta sealt maalt ära, kust ta teda nägema ulatas. Anna kõige wähem liigutus oli talle tuttaw ja pani ta südame kiiremalt tuksuma, were soontes rutemalt woolama. Ta teadis, kudas Anna rätikut peas kannab, kudas ta käib, kudas ta rukki-peotäit rukkilõikuse ajal üles tõstab, kudas ta niidab ja riisub. Iseäranis tuttaw oli talle aga Anna hääl, tema hele naer. Niisugust häält ja naeru ei olnud kellelgi. Hans tundis ta kas wõi terwe ilma naisterahwaste naeru hulgast ära. See naer tungis kui punaseks aetud raudora südamesse, kui ta mõne teise nooremehe naljakate sõnade peale kuuldawale tuli; naeris aga Anna mõnel muul põhjusel, neidude seltsis olles, siis oli see naer piinlik-magus, pehme, nagu siid ja samet: ta soendas, sulatas, muutis terwe ilma teiseks.

Et Annat näha, selleks oli Kustas ükskord ärganute palwetunnilgi käinud, kuna see talle muidu nii wastumeelt oli. Palwetunnil ei kuulnud ta muidugi mitte palweid ega noomitusesõnu, waid wahtis Annat, kuulas tema lauluhäält, mis teiste seast selgeste kõrwu kostis. Hans püüdis nii mõnigi kord õega lähedalt juttu ajama hakata aga ikka tundus mingisugune läbipääsemata takistus nende wahel. Endisest plikast oli täiskaswanud neiu saanud, kelle tahtmisi ja tundmisi wend ei mõistnud. Nagu oleks wenna ja õe wahele kerkinud sein, mille purustama peab, kui teineteisele läheneda tahetakse, teineteise usaldust wõita mõeldakse. Wahekord külmenes weel sellest, et Anna emaga üheskoos palwel käis, kuna Hans selle kohta sagedaste terawaid sõnu tarwitas.

Hans wõttis nõuks seda asja teiseks muuta, ta tahtis ise palwele minna ja tundma õppida, mis inimesi sinna kokku weab. Ja Kustas oli nõus temaga kaasa minema.

IV.

Oodatud laupäewa-õhtu oli käes. Liiwamäe Liisu ja Anna oliwad juba palwele läinud. Täna ja homme pidi palumine iseäranis suur olema, sest keegi kuulus palwewend kusagilt kaugelt oli siia tulnud, et wendade ja õdede usu suurust ja kindlust tundma õppida.

Mart ja Hans oliwad üksipäini kodus; nad istusiwad raha-augu lähedal olewa puupaku peal. Wanamees ei läbenud priiajal üleüldse mujal wiibida, kui aga raha-augu juures. Hansu uute riiete peale waadates küsis ta:

„Kuhu sina siis weel minna tahad, külasse wõi?“

„Mina?“ küsis Hans wastu ja lisas natukese aja pärast juurde: „Ma ootan Kustast, me tahtsime ka palwele minna.“

Jsa waatas suuril silmil poega, nagu tahaks ta ütelda: „Wõi juba nii kaugel.“ Tõe poolest jäi ta aga wait, lõi silmad mõttes maha ja pööras nad siis raha-augu poole.

Natukese aja pärast ilmus Kustas wärawa taha, kuhu Hans talle wastu läks, et ühekoos metsa alla kaduda.

Wanamees istus endist wiisi piibutades puupakul. Tal oli hea oma liikmeid nädalasest tööwäsimusest puhates. Pärast ei andnud süda talle rahu; ta tõusis püsti ja astus raha-augu kaldale. Jälle oli wihma tagajärjel tükk kallast sisse langenud ja see andis wanamehele uut asjata tööd. Aga seda ei pannud ta tähelegi. Mõttesse wajudes nägi ta peagi taewa- ja põrguteed ja ristimata lapsi sügawas mudas wingerdamas. Ka tulewik awanes ta ees: raha-auk oli juba walmis ja tõotused täide läinud.

Hans ja Kustas sammusiwad mööda metsa-alust edasi. Soe ja niiske õhk piiras neid imelise pehmusega. Mets oli waikne. Ainult harwa kuuldus siit ja sealt mõni hääl, mis nagu hirmu- wõi rõõmutuhinas tuhatnelja metsasügawusesse põgenes, kus ta nagu hinge kinni pidades üleüldist waikust kuulatama jäi. Wahel tu!iwad aga wastasolewatest kohtadest kaks häält korraga kuuldawale, ja siis näis, kui tormaksiwad nad kõige suuremas kirgedetuhinas üksteise kaenlasse ning mässiksiwad endid ihulikult ja hingelikult teineteise hõõguwate kehade ümber. Paar tähte pilgutasiwad kawalalt ja kelmikalt teineteisele silmi.

Juba tüki maa peale teele kostis palwetajate laulmine. Hans ja Kustas leidsiwad õige suure hulga inimesi Allika pere kaunis ruumikast kambrist eest. Kambri-uks oli lahti, nii et igaüks, kes aga soowis, wabalt sisse wõis astuda. Noortemeeste tulemist ei pandud nähtawaste tähelegi. Nad ei astunud kambrisse palwetajate sekka, waid jäiwad kotta püsti seisma.

Palwetajatel oliwad wäiksed lauluraamatud käes ja nad laulsiwad, laulsiwad kaua ja nähtawa waimustusega. Siin oli wanu ja noori, mehi ja naisi. Pahemat kätt ukse kõrwal, seina ääres, istus umbes wiiekümne-aastane mees, tõsise, mõttes ja nagu kurwa näoga. Otsaesine oli tal kortsusid täis. Kui aga Hans tema suu ja silmade peale waatas, siis arwas ta seal alatasa lehwimas nägewat pilkawat saatanlikku naeratust, ja Hansule tundus, et see mees hirwitab just neid, kes kambrisse sisse ei julge astuda. Käed oliwad tal kõwaste risti pandud ja iga laulu waheajal sosistas ta aeg-ajalt kaunis waljuste: „Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus! Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus!“ Nende sõnade juures jäi aga tema nägu täieste muutmataks ning pilkaw naeratus lehwis endist wiisi tema huulte ümber ja silmis.

Tema kõrwal istus umbes neljakümne-aastane mees walkjate juustega ja laia lahke ja äraseletatud näoga. Selle mehe otsaesine oli lage ja kõrge, silmades helkis õnne- ja rõõmuhelk. Ka tema huulte ümber mängis naeratus, aga kui hoopis teistsugune oli see! See oli lahkusest, rõõmust ja õnnest sündinud magus muigamine. Niisugust naeratust näed ainult lapse näol, kes kaua aega nälga kannatades üksipäini kiigus on nutnud ja kelle juurde wiimaks ema ruttab ja talle rinna suhu ulatab. Lapse silmis pole jõudnud weel pisarad ära kuiwada, kuid ta naeratab siiski, naeratab õnnelikult ning püüab oma jalga liigutada, mis mähkmetes kõwaste kinni on. See õnneliku naeratusega mees ei waadanud otsekohe

oma ette, ei ka ülespoole, waid tema silmad seisiwad poolwiltu ahjunurga peal, kus midagi, ka prussakaidki, näha polnud.

Otse ukse wastu, seina ääres pingil, istusiwad muu seas kaks noortmeest—üks wast alla, teine üle kahekümne aasta—kes ühest raamatust laulsiwad. Nooremast paistis poisikese upsakus ja lollus; wanem, kes taadi wiisil omale prillid nina peale oli pannud, laskis pea iseteadwalt ja enese wäärtust ära tundes teise õla peale wiltu langeda. Nad mõlemad laulsiwad kõigest jõust ja heitsiwad pilkusid ukse poole, kus Kustas ja Hans seisiwad. Jseäranis silmitsesiwad nad Hansu, kellel paremad riided seljas oliwad. Prillidega noormees wajutas oma pea weel tugewamine parema õla peale, nagu tahaks ta öelda;

„Mis su uued riided tähendawad, aga waat, mis meie oleme."

Naisterahwad istusiwad keset tuba pinkidel ja toolidel. Kõik laulsiwad waimustatult. Jseäranis paistis nende seast noor, ilusa puhta ja wärske näoga neiu silma, kes Liiwamäe Anna kõrwal istus ja temaga ühest raamatust laulis. Kustas ei pannud seda neidu tähele, tema silmad seisiwad ainult Anna peal. Seda enam silmitses teda Hans. Ta ei suutnud milgil wiisil aru saada, kudas see ilus otsekohene ja tark nägu siia teiste sekka oli juhtunud ja nii noorelt. Mis ajas teda nõnda paluma? Kui wanemad inimesed siia kokku woolasiwad, siis oli neil ehk selleks küllalt põhjust. Aastad ja ajad oliwad wiletsad ja näisiwad ikka wiletsamaks muutuwat, ning abi ega

armu polnud kusagilt loota. Sissetulek jäi aasta-aastalt wähemaks, kuid mõisnik kergitas alatasa renti ja suurendas tööpäewade arwu. Wanakesed lootsiwad ainukest abi ülewalt, nägemata isa käest, ja nad tuliwad selleks kokku, et teda paluda, kuni ta ükskord nende palwetamist kuuldes tüdineb ja nende elukorda kergitab. Ka oli palwetajate seas hulk niisuguseid, kes terwes ümbruses oma eluwiiside pärast wäga halwas kuulsuses seisiwad; need tuliwad nähtawaste selleks siia, et rõhuwast südametunnistusehäälest lahti saada ja igawesest piinast endid päästa. Peaasi oli aga see, et neid palwel käies nende sekka wastu wõeti, keda kõik wagadeks pidasiwad. Tundus, nagu oleks wagadus ainuke patt, mida nad weel polnud maitsnud. Nüüd wõisiwad nad palwet pidada, wõisiwad neile meeleparandamist ja patustpöörmist kuulutada, kes ennemalt nende kui langenute peale kõrgelt alla oliwad waadanud. See kõik oli nii meelitaw ja kaasakiskuw. Siin oli neidusid, kelledest nii palju rääkida teati ja kes isegi oma kehas kantud noored eluidud kõrwale oliwad toimetanud. Siin oli aga ka parandamata haigeid ja wigaseid. Ja need kõik otsisiwad troosti, kergitust ja ärapäästmist. Kuid mida otsib see ilus noor, pealt näha elurõõmuline, unistawate mustade silmadega neiu? Mis koormab tema südant? Ta terwe olewus on alles nii süüta ja karske. Neiu laulis aga kõigest wäest ja ta hele hääl kostis teiste häälte seast selgeste wälja.

Laua ääres akna all istus koolmeister waga ja pühaliku näoga. Ta huuled oliwad kindlaste kokku

litsutud; pidi arwama, et ainult pühad ja wagad sõnad neid awada suudawad. Wanad eided waatasiwad aukartuses ja lootuses tema poole.

Praegu sai laul otsa. Wahetati selle üle mõtteid. kas weel laulma peab või tuleb palwet lugeda.

„Laulame laulu nr. 27 weel ära, see on nagu mesi mu huultele ja nagu Jeesuse weri mu suulaele,“ ütles lapselik-õnnelise näoga mees helde ja armulise häälega. „See laul on mu hingele ja südamele nii armsaks saanud, et ma igal pool, kus ma oma armsate õdede ja wendadega kokku saan, teda laulda palun.“

Wiimastest sõnadest arwas Hans aru saawat, et rääkija kaugelt tulnud palwewend on. See pööras oma kõrwal istuja poole ja küsis:

„Tunneb ka sinu hing, armas wend, niisugust magusust sellest laulust?“

„Mu hing tunneb ikka magusust, kui ma lauldes Jehowa hoonetes wiibin,“ wastes kõrwalistuja wanamees, waatas küsija peale ja naeratas jällegi pilkawalt, hirwitawalt. Teisel silmapilgul sosistas ta aga harjunud wiisil:

„Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus! Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus!“

Jällegi algas laul, ja mida rohkem lauldi, seda suurem tuhin, seda suurem waimustus näis lauljate üle wõimust wõtwat. Mitmed, nende seas ka Liiwamäe Anna kõrwal istuw noor neiu, karjusiwad juba peaaegu hullustusepalawikus.

Laul lõppes. Koolmeister pidi palwetamisega algama. Sissejuhatuseks arwas ta tarwiliseks ütelda, et tema oma sõnadega wendi ja õdesid täna kaua kinni ei tahtwat pidada, sest wististe olla nii mõnelgi teisel wennal palaw tung waimu wäljawalamise järele.

Tema palwetamine ei kestnud ka tõeste kaua.

Niipea kui koolmeister lõpetas ja mõnda teist, kes waimu on saanud, oma asemele kutsus, tõusiwad korraga wiis kuus meest üles ja tõttasiwad teiste seast laua poole; nad kõik tahtsiwad armsaid wendi ja õdesid nõnda õpetada, nagu waim seda neile selgeste andis üles rääkida. Muude seas oliwad ka pilkawa naeratusega wanamees ja kaks noortmeest. Et wanamees lauale kõige lähemal seisis, siis sai tema laualolewad raamatud kõige enne oma kätte, ja sellepärast oli temal palwetamiseks eesõigus. Teised taganesiwad oma paikadele. Palwelugeja näolt ei kadunud endised jooned, nad muutusiwad weel selgemaks, kawalus tema huulte ümber wõttis weel pilklikuma kuju. Ta luges esiteks raamatust midagi ja hakkas siis seda seletama. Jutt oli pulmadest ja pulmariidest. Jutlustaja leidis, et suuremal hulgal koosolijatest pulmariided seljas olewat, kuna mõnel üksikul nad puuduwat. Muu seas tegi ta otsekohese tähenduse Kustase ja Hansu kohta, kes sellepärast kartwat kambri astuda, et neil õiget pulmakuube ei ole. Palwetaja rääkis kaua ja kujutas peaasjalikult piinasid, mis neile osaks saada, kellel õige pulmariie puudub. Ta rääkis hammaste kiristamisest, karjumisest, wingumisest, hulumisest, karwadekiskumisest.

Selle wastandina ülistas ta ärawalitud pulmaliste rõõmu, nende söömist, joomist, lustilikku trallitamist, laulmist ja mängimist.

Mõned eided ja taadid ohkasiwad ja waatasiwad hirmu ja kahetsusega ukse poole, kus peale Kustase ja Hansu ka mõned teised nooredmehed seisiwad.

Sellele palwetajale järgnes prillidega noormees. Uhkelt ja käskiwalt astus ta laua äärde. Ta luges linnukestest ja lilledest wälja peal. Ta rääkis iseteadwalt ja ta hääl muutus rääkides kord-korralt kindlamaks, sõnad karmimaks. Tema ei ähwardanud enam ainult wäljasseisjaid tule ja tõrwaga, waid ta kuulutas kõikidele igawest piina, sest kõik olewat käskudest üle astunud ja Jumala aust ilma.

Niisugused sõnad awaldasiwad koosolijate peale imelist mõju. Ohked läksiwad sagedamaks ja waljumaks; siit ja sealt kostis juba nuuksumine ja Issanda nime appihüüdmine. Endine palwetaja kordas aeg-ajalt: „Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus!“ ja ohkas ise. Tema kõrwal istuja oli oma silmad ahjunurgalt lae poole tõstnud, kus ämblik oma wõrgud wälja heitis ühe looma katseks, keda ta palwetajate silma all tahtis õgida; waataja pilk awaldas endist wiisi lapselikku õnne ja rõõmu, ainult pisut tumedamaks oli see muutunud. Kõrgel ja laial otsaesisel tuliwad wäikesed kurwad kortsud nähtawale.

Hirmus kohtumõistja raksus aga edasi; ta suust tuliwad kõige kohutawamad sõnad kuuldawale. Need oliwad igapäewase elu sõnad, nendes hõõgus palawikulik jõud ja wõim, sellepärast awaldasiwad nad ka

mõju. Kohtumõistja käskis patuseid oma põlwedele langeda ja Jumala käest ühel meelel armu paluda Ohkamised Issanda, Kristuse, Jumala, Talle, Jeesuse jne. poole läksiwad ikka sagedamaks. Juba oli nuttu ja hulumist kuulda. Nutsiwad niihästi wanad kui ka noored.

Ka Liiwamäe Anna pühkis oma silmi. Tema kõrwal olew ilusa näoga neiu nuuksus juba; ta huuled sosistasiwad sõnu, milledest Hans aru ei saanud, ehk ta küll hoolega kuulas.

„Teie wingerdajad ussikesed, heitke kummuli oma wihase Issanda ette ja hüüdke ning kisendage tema poole, et ta teie peale halastaks. Teie patukoorem on nii suur, et päike pimedaks läheb, et wihm enam iialgi otsa ei lõpe, et me nälga peame surema, et see maja ühes kõrge taewawõlwiga ja tähtedega meie peal kokku langeb ning meid lömaks wajutab, pihuks ja puruks teeb . . ." karjus rääkija.

Ja kõik lasksiwad kummuli, mõned kõhuli ning oigasiwad, ägasiwad, palusiwad, hüüdsiwad. Ilusa näoga neiu karjus waljuste, ta hääl kostis teiste seast selgeste wälja. Ta juuksed oliwad lahti läinud ja langesiwad mustendawate linadena põrandale. Kui ta oma pea üürikeseks üles tõstis, nägi Hans, et ta silmad nutust punased, huuled nagu lõpmata walust wiltu kistud ja terwe nägu hõõgamas oli.

Kõigest karjumisest ja nuuksumisest käis aga noomija wali hääl üle ning ta kordas peaaegu ühti ja neidsamu ähwardawaid ja hirmutawaid sõnu. Seina äärest kostis: „Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus!" Nende

sõnade juures ajas hüüdja ennast igakord natuke üles ja laskis oma uuriwad silmad toas ringi käia, nagu püüaks ta salamahti teada saada, kas ka kõik kummuli on ja karjuwad. See uuriw pilk libises igakord ka üle ukse peal seisjate ja siis tuli temas nagu hirwitaw, otse saatanlik helk nähtawale.

Kaua kestis nutmine ja hulumine. Wiimaks ometi lõpetas palwetaja; ta jõud oli nähtawaste otsas. Oma paigale minnes waatas ta uhkusega ümber, nagu tahaks ta nende ohketega, nutuga ja hüüetega ennast ülistada, mida tema sõnad inimeste suust kuuldawale oliwad toonud.

Weel tegiwad paar wenda, kellel waim peal oli, palwet, kuid nemad ei suutnud suuremat mõju awaldada. Pärast neid astus koolmeister uueste laua äärde. Poolhirmunud nägudega waatasiwad kõik tema poole. Kõikidel oli juba teada, mis see tähendab, kui koolmeister teist korda laua äärde asub. Tema liigutustes oli kindlat tahtmist, kättemaksmise- ja wõitlusehimu märgata. Ta luges wisklabidast, haganatest, nisudest, wariseridest ning wee ja waimuga ristimisest. Ja nüüd algas nende sõnade seletus. Armuta ja kalk oli kõneleja hääl; tema suu muutus tulepurskawa mäe awauseks, mis leekisid ja keewa laawat wälja ajab. Jällegi wisklesiwad inimesed põrandal. Karjumine ja ägamine muutus otse meeleheitliseks. Selle hulka kostis aga endise külmusega ja osawõtmatusega:

„Oh, Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus! Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus!“

Inimised kargasiwad põrandalt üles, lõiwad käsi üle pea kokku, krigistasiwad hambaid, murdsiwad sõrmi ja palusiwad Jumala käest armu, kuid see ei kuulnud neid. Näis, kui lamaksiwad siin 700 Paali prohwetit, tooksiwad weriseid ohwrid ja tantsiksiwad tule ümber, kuid Paal ei kuule neid, ta on magama uinunud wõi teele läinud.

Jutlustajale ei olnud aga sellest weel küll. Ta ütles, et wendade ja õdede sees patuseid olewat, keda Jumal juba kaua kutsunud, kes aga siiski weel seda kutsumist kuulda pole wõtnud. Jumal kutsuwat neid tänagi jälle, ja nad pidawat laua ette wälja tulema ja õdedele ja wendadele oma patud üles tunnistama, et kõik siis ühel meelel nende eest paluda wõiksiwad ja, et nende peale Püha Waim wälja walataks.

Ja waata, lamajate seast tuliwad neli inimest wälja, kõik naisterahwad; nende seas oli ka see ilusa näoga neiu, kes Liiwamäe Anna kõrwal istus. Kõik neli langesiwad koolmeistri jalgade ette kummuli.

Nüüd algas uus palumine, uus ägamine, oigamine, karjumine, hüüdmine ja hulumine ning käteringutamine. Muinasjutulise tule ja tõrwa ning hulumise ja hammastekiristamise silmapilk näis kätte jõudnud olewat. Kaua kestis palumine, kuid ikka weel ei andnud Jumal nähtawaste kahetsejate pattusid andeks. Kõneleja wõttis kõik oma sõnade jõu kokku. Ja waata, Jumal andis märku, et ta wendade ja õdede ühist palwet oli kuulda wõtnud: ilusa näoga neiu lõi nagu wiimase jõuga täis lõpmata piina ja meeleheitmist oma käed üle pea kokku, murdis oma sõrmi,

nii et need ragisesiwad, ja langes hingetult põrandale.

„Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus! Sa wõitud Jumala Tall!“ kostis wanamehe suust.

Kõneleja kuulutas, et Püha Waim wälja olewat walatud, et Jumal nende palwet kuulnud. Ägamine ja oigamine ning palumine lõppes; kuid weel tükk aega kostis siit ja sealt nuuksumine wõi ohkamine. See tuletas laste tihkumist pärast karjumist meelde. Mahalangenud neiu wiidi teise tuppa. Kõik hingasiwad kergemalt.

„Kas ei tahaks mitte kaugelt tulnud wend meile oma külaleiba pakkuda,“ ütles pilkawa naeratusega wanamees ja waatas poolwiltu oma kõrwal istuwa, lapselikult naeratawa mehe peale. Mitmed wennad ja õed toetasiwad seda soowi. Kaugelt tulnud wend astus magusal naeratusel laua juurde. Ta laskis nagu trööstiwa pilgu üle rahwahulga käia, kus mõned ikkagi weel nuuksuda püüdsiwad.

Kaugelt tulnud wend tähendas sissejuhatuseks, temal ei olewat siinsetele wendadele ja õdele midagi ütelda, sest nende usukindlus ja tugewus olla suur ja waimu olla nii rohkeste nende peale wälja walatud. Siin olewat aga peaasjalikult usklikkude kannatustest räägitud, tema tahtwat paar sõna sellest öelda, mis usklikku paradisis ootab, kui heaste Issand oma lapsukesi söödab ja joodab.

„Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus!“ kostis seina äärest.

„Lase meid, Issand, sinu noore rohu maade peale!“ õhkas prillidega noormes.

„Juhata meid, Issand, sinna maale, mis igaweste piima ja mett jookseb!“ tuli koolmeistri suust kuuldawale.

„Sa hea ja armuline Jumal!“ õhkas Liiwamäe eit. „Kui ometi kuiwa heina saaks!“ mõtles ta oma südames.

Ja weel palju muid soowisid ning ohkeid oli kuulda.

Wõõras palwewend luges Moosesele antud tõotusest ja maast, mis piima ja mett jookseb.

„Kui hea ja helde oled sa, Issand, omaksete wastu!“ kostis rahwa seast.

Kõneleja hakkas kirja seletamisega peale. Ta hääl oli magus, sulaw, meelitaw ja tõotaw ning trööstiw. Terwe tema näo üle lagunes warjamata rõõmu- ja õnnenaeratus laiali, mis tema silmadele palawikusarnase hiilge andis. Ta rääkis peaaegu ühetooniliselt, kuid sorawalt; sõnad tuliwad wahetpidamata suust wälja; tema huuled muutusiwad igawese rõõmu, magususe ja headuse hallikaks. Tänu-, kiituse- ja rõõmuhüüded kostsiwad kuulajate suust. Nad naeratasiwad õnnelikult ja waatasiwad kõneleja peale, kelle pilk mõni seda teab missuguse paiga peal wiibis. Ta hääl muutus weel pehmemaks, sõnad tõotawamaks, nägu õnnelikumaks.

„Laske oma põlwede peale maha ja tänage ning kiitke oma Issandat selle hea eest, mis tema meile annab!“ rääkis kõneleja.

Rahwas langes rõõmusosinal ja -hüüdel põrandale.

„Ta wiib meid sinna maale, kus ei ole ei suurt külma ega kõrwetawat päikest," rääkis jutlustaja edasi. „Seal on alaline ilus pehme soe. Sajanded wikerkaarid ehiwad taewast ja Jumala inglid laulawad, mängiwad ja tantsiwad ilmlõpmata nende peal, nagu Taawet seda seaduselaeka ees tegi. Meie elame piima, rõõsa piima jõe ääres, mis aurawast pudrust kallastes jookseb. Me wõime mee sees supelda ja igawest taewamanna tema sisse kasta. Sealt jookseb aga ka kullajõgi läbi ning temal on hõbekaldad, ja meie sõidame pärlilootsikutega kuldsetel jõgedel ning kiidame oma Issandat tuhandete keeltega. Meie kiiduhüüded kostawad üle ilma, ning kõik tulewad imestades meid waatama ja kuulama. Ja meie hääled kõlawad kui preestrite pasunad, mille ees Jeriku müürid maha langesiwad, kui taewakellukesed, mis kõik sulama panewad. Issanda inglid ja keerubimid kaitsewad meid kõige kurja ja külma eest. Meie ei wäsi Jssandat kiites, waid laulame päewad kui ka ööd talle kiituselaulu. Ning tema walab oma waimu, manna ja piima meie peale wälja..."

Nõnda rääkis kõneleja kaua aega, oma sõnu ja mõtteid sagedaste korrates, neid ikka meeldiwamalt imelikumalt ja mõistmatamalt seades. Issanda kiitjate hulga peale awaldas see aga imelist mõju. Nad tõstsiwad ristipandud, laialiaetud ja wäljasirutatud käed taewa poole ning kiitsiwad oma heategijat. Neil oli hea meel sellest, mis neile ükskord osaks peab saama, kuigi nad praegu nälgiwad ja piinlewad, ning nad naersiwad ja nutsiwad rõõmu pärast.

„Kui magusad on need sõnad mu suulaele,“ ütles prillidega noormees.

„Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus! Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus!“ sõnas wanamees endise külma osawõtmatusega.

„Mu süda oli kui potitükk ja mu keel kurgulae külge kinni kuiwanud,“ rääkis koolmeister.

„Meie jookseme kui hirwed wärske wee hallikale!“ hüüdis keegi rahwa seast.

Kaua rääkis palwewend nendest headustest, mis Issand omaksetele osaks laseb saada. Kui ta ükskord lõpetas, siis oliwad kõik õnnelikud, maapealne wiletsus, rõhumine, ülekohus, puudus, nälg ja waew oli unustatud. Seina ääres istuwa wanamehe otsaesist katsiwad aga endist wiisi kortsud ning tema huultel jehwis endine pilkaw naeratus, kui ta oma silmad ukse wõi palwetajate poole heitis.

Laulmine algas uueste ja palju suurema waimustusega kui ennemalt, ehk küll lauljate hääled juba wäsimusest märku andsiwad.

Hans sosistas Kustasele kõrwa sisse, et aeg ära oleks minna. Sel oli raske siit lahkuda: ta silmad wiibisiwad Anna peal. Siiski läks ta Hansuga ühes wälja.

Hommiku poolt oli taewas punasemaks läinud; päiksetõus lähenes. Õhtu pool seisis paks pilw, mis jällegi sadu tõotas. See näis olewat nende pisarate kogu, mida rahwas asjata oma heale ülespidajale oli nutnud. Issand tahtis oma salajat armunõu pikse ja müristamisega teatada.

Nooredmehed ei rääkinud koju minnes isekeskes peaaegu midagi. Mõlemad oliwad oma mõtetega ametis. Kustas murdis pead selle üle, kui kauaks küll Anna weel palwele peaks jääma, kuna Hans selle üle järele mõtles, mis sellest neiust pidi saama, keda teise tuppa kanti. Ta arwas selle neiu ülestõstetud käsi ja musti pehmeid silmi ning meeleheitlist nägu weel praegugi nägewat, tema laulu, nuuksumist ja appihüüdmist kuulwat. Mis wõis küll tema südant waewata?

,,See neiu jäigi teise tuppa,“ sõnas Hans.

,,Ega ta siis nii ruttu toibu,“ wastas Kustas. ,,See on selle wanamehe tütar, kes ,oh Jeesus, Jeesus‘ kordas.

Hans waatas himunult ja imestades Kustase peale

V.

Kell oli juba kahe peal, kui Hans aidalakast maha tuli. Ta oli halwaste maganud. Mitmesugused unenäod piinasiwad teda wahetpidamata. Muu seas seisis ka minestusesse langenud neiu nägu, tema mustad silmad, paksud juuksed ning pikk sale ja tugew keha silmade ees. Ta ei näinud seda ilusat nägu nüüd nutmas, waid naermas rõõmsalt ja õnnelikult, noorusetuhinas ja mureta olekus naermas; ta sirutas oma käed wälja, mitte aga taewa poole ringutades, waid kellegi poole, keda ta kõigest hingest ihaldas, kelle järele ta ööd ja päewad oli igatsenud. Kuri isa waatas pilkawa ja hirwitawa naeratusega tütre peale.

Mart kaewas juba raha-auku. See tuletas talle eilase palwetamise elawalt meelde. Mis pidi see kõik tähendama? Üks kaewab raha-auku ja usub, et seeläbi iseenese kui ka nälgiwate ja puudustkannatawate omaksete elukorda kergitada wõib; teised käiwad üheskoos nutmas, hulumas ja karjuwad selle poole, kes kõike üles pidawat ja palujaid on tõotanud kuulda. Kolmandad tungiwad kirikusse ja loodawad seal endid aitajale lähemal olewat. Kõik need kolm mõis-

tawad sealjuures üksteist hukka ja naerawad inimeste pimeduse ja rumaluse üle.

Kambrisse astudes leidis Hans, et Anna alles magas. Ema luges, prill nina peal, piiblit. Nad tulnud alles hommikul peale kella wiit koju.

„Kas uni juba otsas?“ küsis ema pojalt. „Anna magab alles.“

„Puhkab õhtuks wälja?“ küsis Hans.

„Jah, eks me õhtul lähe wist muidugi jälle, see kaugelt tulnud wend räägib nii armsaste.“

Hans waatas pilkawalt ema peale.

„Isa kaewab raha-auku,“ ütles ta natukese aja pärast.

„Kes siis temale õiget mõistust enam suudab pähe panna,“ wastas ema.

Kui Anna magamast üles tõusis ja Hans temaga kambrisse jäi, arwas ta paraja aja olewat Kustasele antud lubadust täita. Salajane tung ajas teda õega lähemalt mõtteid wahetama. Ta lootis õde hullustusest — nagu Hans palwetamist nimetas — päästa. Siiski kahtles ta; oli ju teadmata, kas Kustas Annale sugugi meeldib.

„Kas sa täna õhtul jällegi palwele lähed?“ küsis Hans. Tema hääles oli midagi, mis etteheitest ja pahast meelest märku andis. Anna näis sellest aru saawat, ta wastas poolmõrudalt wennale:

„Mis sa sellest küsid? Tahad jälle ühes tulla?“

„Ei . . . sellest sai küll.“

„Metsanurga Kustas lubas täna õhtul meile tulla," tähendas Hans natukese waikimise järele ja waatas uuriwalt õele näosse.

„Tulgu," wastas see pilku wenna poole heites.

„Ta tahtis sinuga kokku saada."

„Minuga? Mis tal minuga asja on?"

„Tahab sulle midagi rääkida . . . juba ammugi."

„Juba ammugi? Kes teda siis on keelanud, eks ta rääkinud."

„Sina keelasid."

„Mina?" püüdis Anna naeratada, kelle nägu täna wäga mõttes ja nukker seisis.

„Kudas Kustas sulle meeldib?" küsis Hans.

Annale näis see küsimine nagu wastumeelt ja piinlik olewat; kerge punahoog käis tal üle palgede.

„Kudas ta meeldib... Eks ta ole poiss nagu poisid ikka on," ütles ta.

„Ta ei taha, et sa palwel käid."

„Ärgu tahtku," wastas Anna tehtud pahameelega.

„Ta ei taha ka seda et sa wendasid suudled," lisas Hans juurde. Anna pööras näo kõrwale ja waatas aknast wälja. Wend wõis ainult seda näha, kudas ta kõrwad õhetama lõiwad.

„Teie suudlete ju üheskoos kõik, nagu õed ja wennad armastuses," sõnas Hans, kellel õe piinast nähtawaste heameel oli. „Wõi on koolmeister ainus niisugune wend, sest teda nägin ma sind suud andes jumalaga jätwat."

„Pea õige oma lõuad," wastas Anna pahaselt. Sul pole muud, kui aga norimine ja näägutamine

Harwa tuled sa koju ja siiski ei anna sa rahu.“ Ta tõusis üles ja tahtis wälja minna.

„Kuhu sa lähed, jää siia, ma tahan sulle midagi tähtsat rääkida,“ ütles Hans.

„Sinu tähtsad asjad on mul juba ammugi teada,“ wastas Anna. Ta jäi aga siiski seisma, et kuulda, mis wend ütelda tahab. Ka ei olnud ta kaugeltki nii wihane, kui ta seda näitas: ta püüdis häbi wiha katte alla warjata.

Hansule tuli korraga uus mõte pähe. Endise ettewõtte unustas ta sootuks ära.

„Kas sa seda neidu tunned, kes sinu kõrwal istus ja kes pärast ära minestas?“ küsis ta.

Õde waatas imestusega wenna peale, et see korraga uuest asjast rääkima hakkas; ta lootis Kustasest midagi kuulda.

„Tunnen küll,“ wastas ta, „see on Põllusaare wanamehe tütar, Muuga külast. Isa ostis mõni aasta tagasi Põllusaare ära.“

„Mispärast ta nii wäga nuttis ja karjus?“

„Ta on wäga jumalakartlik, isa niisamuti; ema aga ei käi palwel, istub kodus. Nad elawat sellepärast wäga halwaste ja ei söömat peaaegu kunagi ühes lauas.

„Kui nad nii wagad on, mistarwis ta siis nii wäga Jumalat kardab ja karjub? Päris hirmus ja hale oli waadata. Noor inimene ja nii hirmsaste karjub.“

„Ta olnud enne patune; räägitakse mitmesuguseid asju tema kohta.“

,,Kui wana ta siis on?"

,,Mina ka ei tea selgeste; kakskümmend üks wõi kaks aastat."

,,Oh sa wiletsakene!" ohkas Hans päris südamest. Ka õe nägu muutus pehmemaks, osawõtlikumaks.

,,Ma tahaksin heameelega temaga tuttawaks saada," ütles Hans.

,,Eks tule palwele."

,,Muidu ei saa?"

,,Kus kohal sa muidu saad. Isa ei luba teda ühegi uskmata inimesega rääkida, ta on kole wali."

,,Nagu wagad isad kunagi."

,,Sa wõiksid ta wahel meile kutsuda, sa oled ju ka usklik," ütles Hans, kuna tal wiimaste sõnade juures naeratus ja häbipuna ühekorraga palgesse tõusiwad. Ta rääkis mida ta õigeks ei pidanud, ja püüdis siiski oma sõndele ja häälele tõe kõla anda. Ka Annale oliwad wenna sõnad piinlikud; ta pööras silmad segaduses kõrwale. Kui ta aga pärast rääkija peale waatas, siis arwas ta tema näos midagi ammu tuttawat sooja ja südamlikku tähele panewat.

,,Waewalt lastakse teda siia, olgu siis, et ta ehk maasikale tuleb."

,,Nojah, näituseks, maasikale; nendel enestel pole ju maasikaid nii paiju. On ta alati niisugune püha?"

,,Jah, aga enne on ta tantsida ja laulda armastanud, nõnda teatakse rääkida."

Hans langes mõttesse. Kas ta tõeste nende silmade pärast weel palwele peab minema? Ta ei julenud enesele eitawat wastust anda.

„Mil ajal Kustas siia lubas tulla?“ segas Anna teda küsimisega.

Hans ärkas nagu unest. Ta naeratas rahuldunult kui ta õele küsimisega wastas:

„See huwitab sind? . . . Ma ei tea kindlaste, lubas õhtupoolikul tulla . . . . tahab sinuga kokku saada; tal on sulle tähtjas asi rääkida. Tahad sa jällegi palwele minna?“

„Kui ma teaksin, mis ta tahab,“ sõnas Anna silmi maha lüües. Mahalöödud silmadest aga näis aimdus wälja paistwat, mis Kustasel temale rääkida on.

„Miina tean jälle.“

„Noh, siis ütle ometi.“

Kambriuks läks lahti, ja koolmeister astus sisse. Tema järele tuli Liisu. Koolmeister teretas waikse ja maheda häälega. Liisu andis talle tooli ja palus teda istuda. Koolmeister waatas poolkohmetult ja nõutult toas ümber, kui ta Hansu tähele pani.

Esiteks wahetati igapäewaste eluküsimuste üle mõtteid; peagi aga kaldus jutt pühaduse ja wagaduse peale. Nüüd muutus koolmeister jutukamaks. Liisu ja Anna kuulasiwad tähelpanemisega tema sõnu; esimene ohkaski paar korda. Warsti tähendas rääkija, et ta ka Hansu palwel oli näinud, ja küsis, kas ta ka täna tahab jälle tulla, sest kaugelt palwewend olewat wiimast päewa siin.

Hans waatas tõsiselt koolmeistri peale ja wastas: „Ei."

„Teile ei ole Issanda juures wiibimine weel armsaks saanud," tähendas koolmeister. „Wõtke oma emast ja õest eeskuju."

„Ma tahaksin neid heameelega oma järele ümber muuta. . . Anna täna palwele ei tule," wastas Hans ja waatas naeratades esiteks Anna, siis koolmeistri peale. Wiimane heitis neiu poole tungiwa ja noomiwa pilgu, mille mõjul see ütles:

„Millal ma olen ütelnud, et ma täna palwele ei lähe?"

„Jeesuse hääl on armsam kui inimeste hääl," ütles koolmeister.

„Kui seda häält aga kuuldakse," tähendas Hans.

„Seda häält kuuleb igaüks, kes teda kuulda tahab," wastas koolmeister endist wiisi rahulikult ja mahedalt. See toon äritas Hansu kõige rohkem.

„Mina olen küll kuulanud, kuid pole mitte kuulnud," wastas ta.

„Hans, häbene ometi," ütles Liisu wahele, ja koolmeistri poole pöörates rääkis ta: „Ta on ikka niisugune, alati näägutab meid palwelkäimisega."

„Seda on linna-elu teinud," ütles koolmeister. „Kõik noored inimesed satuwad seal laiale teele."

„Aga kui see neile meeldib?" küsis Hans.

Selle peale ei wastanud keegi midagi. Natukese aja pärdst ütles Hans:

„Ka Anna tuleb warsti linna."

„Ää lobise," ütles Liisu poolpahaselt. Mina oma ainust tütart linna ei lase."

„Ta wõib ilma sinu laskmata sinna saada, kui tal aga tahtmist on."

„Lapsed peawad wanemate sõna kuulama," tähendas koolmeister.

Natuke aega waikisiwad kõik piinlikult. Siis ütles koolmeister:

„Isa kaewab ikkagi raha-auku."

„Ega tema siis ometi kellegi keelamist kuula," wastas Liisu.

„Ta usk on kõikumata kindel," tähendas Hans tõsist nägu tehes.

„Usk ei too maapealseid warandusi kätte," ütles koolmeister.

„Aga meie isa usub, et toob; siis on tal wististe uus usk," wastas Hans.

„See on ebausk," tähendas koolmeister.

„Isa arwab, et temal mitte ebausk ei ole, talle on kolm korda nägemises näidatud," rääkis Hans.

Jälle waikisiwad kõik.

„Teie tulete siis täna õhtul palwele, õed-wennad ootawad," ütles koolmeister; natukese aja pärast lisas ta juurde: „Teie, noormees, wõiksite ka omaksetega ühes tulla . . . oma armulist Issandat tänama ja kiitma."

„Mul pole selleks praegu wähematki põhjust."

Koolmeister tõusis üles ja jättis Liisu ning Anna käeandmisega jumalaga.

„Jumal kaitsku teid kõiksuguse kurja ja kiusatuse eest,“ ütles ta sealjuures. Hansust ei teinud ta wäljagi, nagu poleks teda toas olnudki.

„Sa oled üks igawene kiusupunn, ja oma suud ei märka sa talitseda,“ tõreles ema Hansuga, kui koolmeister wälja oli läinud. Mistarwis sa teda pahandasid, ta on ju sulle wõõras; sa ei tea, kui hea ta meie kõikide wastu on.“

„Selleks wõiwad tal oma põhjused olla. Ja pealegi, mis tal minuga tegemist on? Nägi eila õhtul mind seal, juba täna minu järel, et oma jüngriks saada... Anna täna palwele ei tule, seda tean ma kindlaste.“

„Sa ole õige wait,“ wastas Anna. „Sa tahaksid et kõik sinu pilli tantsiksiwad, niipea kui sa koju tuled. Mine pööra isa ümber, et see asjata lolli tööd ei tee.“

„Wanad wõiwad oma lolluse juurde jääda, sest pole wiga, nad lähewad muidugi warsti hauda; noortel on aga elupäewad ees,“ ütles Hans.

„Häbi pole sul ka nõnda rääkida!“ ütles ema. „Wanad on lollid. Sinu isa ja ema on ju ka wanad. Wõi sa isegi nooreks jääd. Sa sõimad wanu lollideks, aga sind poleks ju ilma wanadeta olnudki.“

„Ka minu olemine wõib lollusemärk olla,“ wastas Hans.

„Ui häbi, häbi, häbi, kudas sa räägid. Seda oled sa kõik linnast kaasa toonud,“ rääkis Liisu nõutalt ja kurwalt. Tal hakkas häbi, ei tal poeg on, kes talle oma sündimist ette heidab. Ja ometi on ta

oma poja pärast nii palju kannatanud. Pisarad, walusad pisarad tungisiwad Liisu wanadesse aukuwajunud silmadesse. Ta tõusis üles ja läks uksest wälja.

„Kas sa selleks tulidki koju?“ küsis Anna wennalt kibeda etteheitmisega.

„Ka sina oled wihane?“ küsis Hans wastu.

„Wihane, wihane . . . muidugi wihane. Tuled linnast koju ja sõimad kõiki lolliks. Mis sa siis otsisid siia lollide hulka, eks sa olnud linnas, kus kõik targad on.“

Hans waatas natuke aega tõsiselt õe peale. See pööras silmad kõrwale.

„Olge te wihased ehk mis tahes,“ hakkas Hans rääkima, „kuid ma ei mõista, mis ma teile pean ütlema. Teie kõik olete nii iseäralisteks muutunud, et wõimata on teie tahtmise järele teha ja rääkida. Ka ei tee teie iialgi seda, mis mina tahan.“

„Mis asjamees siis sina oled, et kõik sinu pilli peawad tantsima? Ehk millal sa midagi oled tahtnud, mida täidetud pole?“ küsis õde.

„Noh, näituseks, tänane palweleminemine. Ma tahaksin, et sa täna tingimata koju jääksid, siis wõiks Kustas sinuga kokku saada, ja see, wõib olla, on sulle wäga tähtis.‘

„Jälle hakkad sa oma tähtsusega. Eks sa siis ütle ometi ükskord see tähtjas asi wälja, sa kiitlesid ju, et sa kõik tead.“

„Muidugi tean . . . Kustas tahab sind omale, wanemad on tal ju wanad ja hädised, ei jõua enam kohapidamise muret kanda,“ ütles Hans.

„Selle peale waatamata, et Anna aimas, mis Kustas temast tahab, langes ta siiski wenna otsekoheste sõnade juures nagu hirmunult kössi. Tema näost paistis häbi, walu ja rõõm segamine.

„Ja kui sa Metsanurga perenaiseks tahad saada, siis ei pea sa enam palwele minema, Kustas ei taha seda," rääkis Hans edasi.

„Ta on ju ka ise palwel käinud," sõnas Anna, et midagi öelda.

„Seda on ta ainult sinu pärast teinud... Sa ei wõi aimatagi, kudas ta sind silmas peab, kui armas sa talle oled."

Anna pea langes jälle maha, kuna ta nägu õhetama lõi. Hans oli talle aastate jooksul wõõraks jäänud ja nüüd pidi see wõõras inimene temale seda kõike ütlema.

„Lubad sa nüüd koju jääda?" küsis Hans natukese aja pärast.

„Eks saa näha," sosistas Anna.

„Tee seda ometi, õde," rääkis Hans soojalt, „muidugi aga niisugusel korral, kui Kustas sulle wastumeelt ei ole. Ta on ju tubli poiss, koht on tal ka."

Ka Anna tundis, et Kustas tubli poiss on, kuigi natuke pikaldase ja aeglase olekuga. Aga wennalt saadud teade langes raske kiwina ta südame peale. Sellest arwas ka ema aru saawat, kes õhtul kurwaks ja tõsiseks muutus, kui tütar ütles, et ta täna palwele ei lähe, sest ta pea walutawat.

‚Kust sa nüüd korraga selle peawalu said?" küsis ema poolpahaselt. „See on jällegi Hansu töö, esiteks rääkisite üheskoos kambris."

Anna waikis.

„Mis asjast te rääkisite?" küsis Liisu.

„Niisamuti."

„Kudas niisamuti? Ma kuulsin läbi ukse Kustase nime."

Tütre pea wajus longu.

„Kuule, ütle ometi, mis sul täna on? Sa oled nutnud? Silmad on punased. Mis Hans rääkis sulle?"

„Mitte midagi halba," wastas Anna tasakeste, kuna tal silmi pisarad ilmusiwad.

„Ennäe mul titte, juba jälle silmad peos," tõreles Liisu, kes tütre nutmist asjataks pidas. Pärast näis ta aga teistsugusele otsusele tulewat.

„Läheme tuppa," ütles ta.

Nad astusiwad poolpimedasse tahmanud tuppa, millesse walgus ja wärske õhk läbi lahtise akna sisse tungisiwad. Ühes walguse ja õhuga lipsatasiwad ka lindude häälitsemised siia ja näisiwad pimedatesse nurkadesse endid ära peitwat. Liisu tõmbas tütre oma juurde aseme-äärele ja hakkas teda usutuma. Ema õrnus ja südamlikkus tegiwad Anna meele weel raskemaks ja haledamaks.

„Eks sa siis ütle ometi, mis see Hans sulle rääkis," hakkas ema tütre käest kinni wõttes pärima.

Annal purtskasiwad pisarad uue hooga silmist wälja kui ta ütles:

„Metsanurga Kustas tuleb täna siia . . . tahab minuga kokku saada.“

„Las’ ta tulla, mis sest siis on. Ta on ju tubli poiss, üksik poeg ka . . . Mis ta siis tahab, kas Hans ei ütelnud?“

„Ütles küll.“

„Tahab sind omale?“ küsis ema õnnelikult.

„Jah wist“ sõnas Anna.

„Kas kindlaste teada ei ole?“

„Jah on.“

„Mis sa siis, pime loom, sellepärast tönnid, ega sa esimene ole, kes mehele läheb, wiimaseks ei jää sa ka ju ka. Wõi ei taha sa temale minna?“

„Tahan küll.“

„Ja ise nutad! Tütarlapsed on ikka niisugused. Kudas mina oma Marti tahtsin, kui ma aga laulatusele läksin, siis nutsin kui hull... See läheb üle.“

„Ei lähe,“ sosistas Anna.

Nendest sõnadest aimas ema midagi paha.

„Mis sul siis on?“ küsis ta.

Anna pööras näo kõrwale ja hakkas uue õhinaga nutma, nutmine muutus nuuksumiseks.

„Ma ei ole üksi,“ kostis Anna suust waewalt kuuldawalt. Ta langes asemele ja surus käed silmade ette. Pea läks tal segamine, mõistus ähwardas kaduda. Öeldud sõnad kiskusiwad tüki tema südamest, osa tema hingest wälja.

Tumma ehmatusega waatas ema natuke aega tütre nuuksumisest tuksuwat keha ja tahtis siis midagi kibedat ja etteheitwat ütelda. Talle tuli aga midagi

meelde, ja see kaotas tema südamest ning sõnadest igasuguse kibeduse.

„Armas aeg, mis saab meist ometi siis!“ rääkis ta tütrele lähemale nihutades ja tema pead puudutades. „Mis ütlewad wanamees ja Hans! Ja küla! Kellega see on siis?“

Wastuseks oli nuuksumine. Kui aga ema oma küsimist kordas, siis kostis tütre suust sõna, mis ema sundis kui ussi nõelatult aseme-äärelt üles tõusma ja pärani silmil hirmunult seisma jääma.

See sõna oli — koolmeister.

„Jumal halasta küll!“ wõis Liisu alles tüki aja pärast sosistada. Tütre suust kuuldawale tulnud ainuke sõna purustas suure hulga ema ilusaid lootusi, rööwis nähtawaste tema hingeõnnistuse. Kudas? See jumala ärawalitud mees! Ka tema ei ole suutnud saatana kiusatusele wastu panna? Ja kui ilusaste ta ometi räägib ja noomib! Kui waga ta on!

Lämbunud haisuga tahmanud toas walitses waikus. Ema seisis püsti sängi ees, tütar nuuksus asemel, nuuksus kramplikult. Lindude häälitsemised peitsiwad endid endist wiisi pimedatesse nurkadesse, parsile ju wommile, kus tahma oli, nii et lükka wõi roobiga.

„Ega sa Hansule sellest ei rääkinud?“ küsis ema wiimaks, kes asja üle järele oli mõtelnud.

„Ei,“ nuuksus Anna.

„Siis pole ühtegi. Mehed ei tea niisugustest asjadest midagi, nende eest on kerge warjata. Ehk mistarwis neile seda rääkida? Wõi nemadki aidata wõiwad? Ainult sõimawad ja kiruwad. Kõige parem,

kui meie sellest kellegile ei räägi. Aga koolmeistri tahan ma käsile wõtta, las' ma saan temaga aga kokku. Wõi tema roju, ja ise on ta püha. Naine ja lapsed kodus ka . . ."

„Aga Kustas . . ." sõnas Anna wahele.

„Mis Kustasest on? Wõi temagi targem on kui teised mehed. Kui ta täna siia tuleb, siis ole ta wastu lahke ja hea. Tahab ta sind omale, siis mine talle. Pulmad teeme kolme, nelja nädala pärast ära, ja oled sa kord temal, kes wõib siis weel öelda, kelle oma laps on. Mitte koergi ei haugu taga."

Ema astus tütrele lähemale ja hakkas waiksema häälega rääkima. Ta sõnad ja hääletoon kandsiwad nagu patutunnistuse laadi.

„Eks mul olnud needsamad päewad, läksin siiski Mardile, ja see ei teadnud midagi. Laps juhtus ka weel ära surema, ja nii on täna päewani. Mul oli mõisawalitsejaga . . . wana paks mees . . . aga mis mina sinna wõisin parata."

Anna ajas enese istukile ja waatas imestades ning kergemalt hingates ema peale.

„Peaasi, et sa ise kellelegi wälja ei lobise, et sa oma suu pead, ja pulmad teeme ruttu ära."

„Ma ei wõi ju! Kudas lähen ma nõnda Kustase juurde! Ja altari ette."

„Kudas sa lähed . . . Kudas kõik lähewad. Kas wähe niisuguseid ehk teistsuguseid on. Parem arwad wist Kustasele ära rääkida, et ta sind siis maha jätaks ja terwele wallale sellest karjuks. Aga mõtle ometi, mis siis saab!"

„Saagu mis tahes."

„Ä'ä ole ikka loll. Oled sa jaksanud emaks saada, siis jaksa seda ka mõni aeg oma hinge taga pidada. Oled sa kord Kustasel, noh, siis wõid sa temale rääkida. Kes wõtab seal weel kinni, kelle oma ta on. Kas kõikidel lastel isad on."

Anna pea langes rinnale. Ta hingas raskeste. Ta oli hinge põhjani rusutud, süda täis piina ja waewa Mis teha? Peab ta ema nõuandmist kuulda wõtma wõi on parem Hansu ja Kustase wastu awalik olla?

Ema hakkas aga uueste rääkima ning seletas määratu sõnaküllusega, et waikimine ja salgamine kõige mõistlikum on. Wiimaks näis ka Anna ema sõnade alla paenduwat.

„Ehk kuigi Kustas pärast teada peaks saama" seletas Liisu, „siis poleks sellest jumal teab mis; õpetaja juurde ta ju sellepärast ei lähe, ta on tossike. Eks siis palu teda, tee pai, küll ta wiimaks rahule jääb."

VI.

Kõik kaebasiwad ja hädaldasiwad, et wihma liig palju sadawat; heinaaeg minewat mööda ja heina olewat wõimata teha. Küll paluti kirikus, küll palwemajas, küll palwetundidel, küll õhkasiwad nii mitugi üksipäinis olles oma südames kõigekõrgema poole, uid kõik oli asjata: wihm sadas ja sadas. Heinamaad seisiwad mitmes kohas wee all, mahaniidetud hein mädanes ära. Inimesed, kes mõisa käest heinamaad „nuumale" oliwad wõtnud, seisiwad nõutalt mõttes ja ohkasiwad. Ka ei suutnud neid see trööstida, et mõnes kohas wäga korralikud ilmad olewat, nagu „Ristirahwa pühapäewa-leht" teatas. Wallakirjutaja aga, kes niisugust lehte luges, mida mõisas pidalitõbena kardeti ja salamahti siiski loeti, teadis hädaldajatele rääkida, et mõnes kohas isegi põud niisama suurt kurja tegewat, nagu siin liig wihm. Sarnased teated paniwad wanu inimesi iseäranis ohkama. Õpetaja andis oma jutlustes mõista, et jumal nuhtlewat inimesi usuhullustuse pärast, mis silmanähtawalt maad wõtwat; palwetajad sellewastu leidsiwad jumala wiha selles seiswat, et kirik õndsakstegewast usust ära olewat langenud ja külmaks silmakirjateenistuseks

maad andwat. Palwetajad palusiwad, et jumal inimesi walgustada wõtaks, neid tõe teele juhataks; kirikus tegi õpetaja palwet, et Jeesus Kristus usumäratsejate peale halastaks, neile nende eksitust andeks annaks.

Mitte ainult heinategemist ei takistanud liig wihm. Ka rukkist ei olnud iseäranis head loota. Kartuliwagudesse tekkis madalamates kohtades wesi. Weel paar nädalat niisugust wihma ja temast saadud kahju oleks arwamata.

Kõige halwem oli inimeste meelest see, et nad waewa weel rohkem nägiwad kui korralikkude ilmadega, ja siiski midagi ei saanud. Nii mõnigi mees niitis „nuumale" wõetud heina maha, kuid loowõtmise asemel pidi ta mõisawalitseja käsul wee sees ujuwa heina põõsastesse kokku ajama, et see heinamaad ära ei määndaks. Aga mõis nõudis endist wiisi inimestelt heinanuuma: lõikuse-, kartuliwõtmise-, sõnnikuwedumise-päiwi. Nii mitmedki käisiwad armulist saksa palumas, seisiwad palja peaga ta ees ja kraapisiwad kintsu, kuid asjata: mõisnik nõudis oma osa terwelt kätte, sest tema ei olewat wihmasajus süüdlane. Mitmed wanad eided käisiwad selle asja pärast õpetajagi juures ja kaebasiwad oma rasket saatust. See trööstis neid jumalasõnaga, kutsus patustpöörmisele ja andis nõu waikides Issandast määratud risti kanda.

Sel ajal, kui kõik oma raske seisukorra üle kaebasiwad, kui terwes wallas ainustki inimest ei olnud, kes mõisalt järelandmist ja maksudealandamist poleks

soowinud, hakkas Hans mõisameestega — kuuendikumaade peal elawate rentnikkudega — sagedamine kokku puutuma, nendega rohkem rääkima. Kõige enam huwitas mehi see, et Hans neile ajalehe järele sellest teadis rääkida, mis mujal ilmas sündis. Suure huwitusega kuulasiwad mehed, kudas ühes wõi teises mõisas mehed üheskoos palka juurde nõudnud, kudas, mõisnikule ette pandud renti alandada. Mehed kuulasiwad ja naeratasiwad ning kiitsiwad ühel meelel wäljaastumist oma kasude eest. Suust suhu käies omandasiwad need teated peagi teistsuguse kuju ning warsti räägiti neist kui imeasjadest. Mehed kuulsiwad ka sellest, et Wenemaal talupojad mõisaid maha põletawat, omawoliliselt mõisa metsa raiuwat, kuna mõisnikud linnadesse warjupaika põgenewat. See kõik oli täielik uudis. Üleüldse näis midagi iseäralikku õhus lehwiwat.

Mehed oliwad teada saanud, et Wene wäed puruks olewat löödud. Kes oli seda enne kuulnud! Enne ei olnud keegi wenelase wastu saanud. Isegi Punapart, kes Moskwas leiwakoorukesi saabaste asemel kannud, kirikud hobustetallideks muutnud, inglismanni ja sakslasegi ära wõitnud, pidi wenelase eest taganema. Ja nüüd korraga Wene wäed wõidetud ning weel nende poolt, keda õpetaja selge sõnaga paganateks nimetab. Lätimaa poolt kuuldusiwad niisugused sõnumed, mida mehed enam uskudagi ei tahtnud, nii imelikult kõlasiwad nad. Pärast hakkasiwad nad aga kõike tõeks pidama, sest kes muidu niisugustest

asjadest kirjutada laseb. Kõik näisiwad liikuwat, midagi püüdwat, tahtwat, nõudwat, igaüks lootis oma elukorda kergitada. Niisugused sõnumed tuliwad igast Wenemaa serwast, linnadest kui ka küladest. Nad awaldasiwad ka siinsete meeste peale oma mõju. Nende seast käis nagu kahin läbi. Kui kaks, kolm nendest koos oli, siis räägiti tingimata sellest, mis kaugemal ilmas sünnib. Aga pool aastat tagasi ei olnud mõisa ümbruses ja rentnikkude seas ainustki meest, kelle mõtted üle kodukoha wälja oleksiwad lennanud.

Ühel pühapäewa õhtupoolikul oliwad paar teomeest ja mõned kuuendikumaa-mehed ja rentnikud Liiwamäel, kus Hans neile ajalehte ette luges. Ajaleht kubises streikidest, mis wabrikutes kui ka mõisates toime oliwad pandud.

„Kanged mehed!“ sõnas üks noormees, kui Hans mõisa teomeeste streigist luges.

„Kui ühes nõus nad on,“ ütles rentnik, kui ajaleht teise mõisa rentnikkude ühisest nõudmisest teatas.

„Meil käiwad heinanuuma maha palumas, aga ikka üksikult, ja sellepärast ei tee saks järelandmisest juttugi,“ tõendas keegi kuuendikumaa-mees.

„Meil nüüd ka mõned mehed,“ ütles üks rentnik. „Niipea kui oma suud juhtud kuskil praotama, on see saksal kohe teada, warsti kutsutakse sind mõisa; kokkurääkimisest pole siin juttugi.“

„Peab selleks tööd tegema,“ tähendas Hans. „Ega kusagil see korra pealt pole läinud. Küllap häda kõiki kokku sunnib hoidma.“

„Mine hoia kokku, saks saab mõisas teada, kergitab silmapilk renti ja rohkendab teopäewi.“

„Aga kui teie ühel meelel juurdepandud päewad tegemata jätate?“ wastas Hans.

„Kaewatakse kohtusse... tõstetakse kohast wälja,“ ütles üks rentnik.

„Peksab päewa pealt minema,“ ütles moonamees, „mine sa nüüd saksaga kohut käima. Näe, isegi wald ei jõua midagi teha. Walisiwad uue wallawanema, on teine hakkaja mees, lubas kõik walla maad mõisa käest wälja nõuda, aga kus see on! Suuga tegi suure linna, kätega mitte käopesagi. Tema saab nüüd saksa käest midagi kätte. Kes need kohtumehedki on, eks need ole niisamasugused saksad, ühed semlakid kõik. Wallawanem lubas mirawoisse minna, ja kui see ei aita, siis ka „krepastnoisse“ kohe, aga eks ta mingu nüüd. Walla raha kulutab ära, aga maa jääb ikka saksa kätte.“

„Nii ta on,“ kiitis üks rentnik „ainult asjata kulusid teeb, ja inimesed on ikkagi maata. Meiesugustel pole abi ega armu kusagilt loota.“

„Jumal kõrges ja keiser kaugel,“ naeratas Hans.

„Jumal kõrges ja keiser kaugel,“ kordasiwad mehed kibedal naeratusel.

„Jah, ei meil muud kaitsjat ei ole, kui aga jumal," ohkas keegi rentnik, kellest kuulda oli, et ta kirikuwöörmündriks tahtwat saada.

Nagu temalgi muud paremat teha poleks, kui meiesuguseid tähele panna," ütles üks moonamees.

„Tema muretseb kõikide eest," wastas waga näoga mees.

„Kas neil parem on, kes teda alatasa paluwad, üheskoos nutawad ja huluwad?" küsis üks kuuendikumaa-mees poolpahaselt.

„Nende südamedki on ometi rahul."

„Kui nende südamed rahul on, siis puhaku öösel kodus oma wäsimust, aga ärgu karjugu üheskoos."

Mehed jäiwad wait. Sel silmapilgul tuli Liiwamäe Mart koju.

„Kas raha-auk warsti walmis saab?" küsiti temalt. Ümberkaudsed mehed waatasiwad Mardi kui poollollaka peale. Kui ta ettepandud küsimuse peale kohe ei wastanud, ütles üks mees raha-augu kohta tähendades:

„Ei sina tänawu teda küll walmis saa, sügise jõuab enne kätte."

„Ära muretse, pole wiga," wastas Mart iseteadwa naeratusega. „Küll see kõige eest muretseb, kelle juures usklikkude osa tallele on pandud." Waga näoga mehe suu ümber liikus pilkaw naeratus, teised muigasiwad nagu halatsedes.

„Kas su hein juba warsti walmis saab?" küsiti Mardilt

„Suuremalt osalt on kõik maha niidetud ja sinna ta mädaneb, ei saa sõnnikutki teisest.“

„Aga päewad pead mõisa ikka tegema?“

„Kuda muidu.“

„Ära teeme neid päewi, wõi jätame pooledki tegemata, las’ saks kannab osagi kahju. Näe, Hans loeb lehest, et mehed mitmes kohas rendialandamistki nõudnud, miks meie siis neid päiwi tegemata ei wõi jätta,“ seletas üks mees.

„Räägime kokku, mis seal siis õige on, kas meie mehed polegi,“ ütles teine.

„Muidugi mõista,“ kiitis Hans, „õnne wõite ju ometi katsuda, ei tea, ehk jätab mõned päewad maha, asi oleks ju seegi.“

„Minu pärast jätku ta päiwi wähemaks wõi ei, mul on see üks ta puhas; peaksin ma aga oma tööga walmis saama. Kui wesi enneaegu auku sisse ei tuleks, seda kardan ma,“ rääkis Mart.

„Wihmane aeg,“ tähendas keegi.

„Jah, proowitakse inimeste usku,“ ütles Mart ning lisas nagu prohweti wiisil juurde: „Ja õnnis on see, kelle usku kõigutada ei saa.“

Mehed waikisiwad. Hansu kuuldes ei tahtnud nad Marti pilgata, nagu nad seda harilikult tegiwad.

Warsti räägiti igal pool, et waja olewat mõisasaksale üheskoos nõudmisi ette panna. Esiotsa püüti asja salajas toimetada. Kord-korralt sai aga temast ikka laiem ringkond teada. Ka mõisawalitseja ja kubjad arwasiwad juba aru saawat, et niihästi teo- kui wallameeste seas midagi salalist liikumas on, mida

warjata püütakse. Peagi oli kõmin ka sakste kõrwus. Nüüd pandi terwe kari nuuskurid ametisse, kes salajase asja jälgile pidiwad katsuma saada. Nuuskurite seas oli alaealisi, mehi ja naisi. Iseäranis palju teateid tõiwad wanad eided — mõnel nendest polnudki muud ametit kui palwelkäimine ja mõisasjõlkumine— a üks nendest teadetest oli imelikum ja kohutawam kui teine. Mõisasaksad, kes praegusel silmapilgul kõik kodus oliwad, kuulsiwad põletamisest, rööwimisest; isegi sõna tapmine lipsas mõne eide suust. Saksad kuulasiwad suure põnewusega kõike seda, kiitsiwad eitede õiglast ausat ja jumalakartliku meelt ja lasksiwad neile nii mõnegi magusa suutäie oma köögist osaks saada. Ühe eide jutu läbi oli mõisaproua isegi sedawõrd liigutatud, et ta eidele iseenese tehtud soojadest pirakutest paar tükki peosse pistis, mis see põlle sisse mähkis.

Terwe ärewus lõppes sellega, et kõik naisterahwad mõisast linna sõitsiwad.

Mõisas oli teada, mis sala-asi meestel isekeskis on, teati ka seda, et selles Liiwamäe Hans süüdi olewat. Mehed käiwat sagedaste tema juures koos, ja seal sepitsewat nad oma kurja plaani. Kudas see nüüd oli wõi kust see tuli, kuid korraga oli mõisas ka see teada, et politsei Hansu linnast wälja ajanud. Isegi õpetaja rääkis järgmisel pühapäewal umbrohust, mille seemned linnast siia olewat toodud. Tuletati ka seda meelde, kudas Hans ükskord mõisast ära oli läinud.

Mõisa sigines uusi nooriherrasid teistest mõisatest juurde. Nähtawaste tuliwad nad jahile, kuigi

neil jahikoeri kaasas ei olnud ja noorte lindude laskmise aeg juba pisut hiljaks kippus jääma. Oli kuulda, et mõisas kutsarile, wahimehele, walitsejale, kubjale, kiltrile jne. kuulidega püssid kätte antud ja et nad öösiti mõisa juures wahti pidawat.

„Ega keegi ometi nende kallale pole tahtnud minna,“ sõnasiwad ühed.

„Nemad tohiwad nüüd kedagi lasta, kui neisse ei puuduta,“ ütlesiwad teised.

„Wõta peksa püssid käest puruks, küllap siis teawad, mis on,“ ähwardasiwad nooredmehed.

Kõikidest nendest ettewalmistustest räägiti Hansule ja küsiti tema käest nõu. See käskis mehi rahulikult ja waikselt, kuid üheskoos oma nõudmised ette panna. Ka tuldi otsusele, et wõimalikult ruttu mõisa tuleb minna. Mõisaminemise päewaks määrati järgmine esmaspäew. Ka sellest oli mõisas enne teada.

Oli odraniidu aeg. Ilm oli soe ja kuiw. Päike oli kaunis palaw. Kui mõisa kell lööma hakkas, mis lõuna aega kuulutas, käis rahwast igal pool kahin läbi. Kostsiwad hüüded: „Mõisa! Mõisa!“ Mehed tõmbasiwad kuued selga ja käisiwad ühe rahwahulga juurest teise juurde ning kutsusiwad kõiki enestega ühes mõisa. Eestwõtjate arw oli õige suur.

„Mis pagan sinna mõisa peab minema?“ karjuti mõnelt poolt.

„Saksa jutule!“ karjuti wastu: „Heinanuuma tahetakse alandada!“

„Mis hullu jutt see on?“ küsis mõni uumbusaldusega.

Suurem hulk oli asjast juba enne kuulnud. Seisti mõttes, kratsiti kõrwatagust ja peeti aru, kas peab mõisa minema wõi mitte. Kui mõisaminejate arw õige suureks kaswas, kadus nii mitmegi rinnast kahtlus ja nad läksiwad teistega kaasa. Oli teomehi, kuuendikukohtade pidajaid ja ka rentnikka, kes mõisast heinamaad „nuumale“ oliwad wõtnud ja juba kewadest saadik heinanuuma kõrgendamise pärast nurisesiwad. Ka liipriraiujad tuliwad metsast karjakaupa mõisa poole; nende seas oli ka Hans. Neil polnud midagi nõuda, nad tahtsiwad ainult oma uudishimu kustutada. Kubjad waatasiwad ehmatanud nägudega liikumist pealt, läksiwad aga wiimaks isegi kirjule karjale järele. Rahwa seast kostis wali jutt, naljatamine, naermine ja sülelaste nutt. Terwe hulk woolas mõisa-õue kokku; walitseja tahtis neid selles takistada, aga teda ei pandud tähele.

„Teiega pole meil midagi tegemist, katsuge, et oma kondid koristate!“ karjuti talle wastu.

Rahwahulga eesotsas sammusiwad nooremad mehed, nende järele läksiwad wanemad ja siis tuliwad naised. Need, kes oma karjuwaid lapsi kussutasiwad, seisiwad natuke maad teiste taga; sealsamas oliwad ka mõned wanad ja wagad taadid. Nad waikisiwad, imestasiwad ja mõtlesiwad selle üle järele, kudas ajad muutuwad. Kes oli niisugust asja enne näinud!

Paar meest saadeti herrat wälja kutsuma. Mehed äksiwad tagauksest sisse. Natukese aja pärast tulilwad mehed tagasi ja teatasiwad, et herra mehi ainult üksikult jutule wõtab, hulgaga ei olewat tal midagi rääkida — see olewat mäss.

„Kes on mässanud!“ hüüti rahwa seast.

„Kas asja seletamine mäss on!?“

„Jumalamuidu ei hakka meie ometi päiw' tegema, seda pole ju kusagil.

„Nüüd pole endine aeg.“

Nüüd on usuwabaduski, keiser ise andis.“

Warsti sunniti rahwast waiksemaks jääma; tume sumin oli weel kuulda. Peeti aru. Jõuti otsusele, tööle mitte enne minna, kui herra wälja tuleb. Üleüldse arwati tarwiliseks igasugust tegewust niikauaks seisma jätta, kuni herra mehed ühekorraga jutule wõtab. Odrad lubati põllute laiali jätta, hakaku wõi rahet ja pussnuge taewast maha sadama; lehmad taheti õhtul lüpsmata jätta.

Saadikud läksiwad uueste sisse, et herrale neid otsuseid teada anda. Natukese aja pärast tuliwad nad teatusega tagasi, et herra suurele trepile tuleb. Rahwast käis nagu rõõmu- ja kartusekahin läbi. Nihutati ennast suurele trepile lähemale.

Peagi ilmus sinna kümmekond herrat. Tahtmata tõusiwad wanade hallpeade käed mütside juurde ja teisel silmapilgul seisiwad nad peakatteta herraste ees. Rõõmuhelk näis üle mõisnikkude nägude lendawat.

„Mütsid pähe!“ kostis rahwahulga seast. „Mis pagana kometit te seal mängite!“

„Häbi teile, kahekümnendal aastasajal!“ kostis Liiwamäe Hansu tugew heal.

Mõned wanemad mehed paniwad mütsid pähe tagasi, teised aga hakkasiwad pead kratsima, et sellega mütsi peast wõtmist wabandada.

„Kelle pealagi seal ikka weel hiilgab? Keisergi ei sunni oma ees mütsi maha wõtma . . .“

„Juudid seisawad kirikuski mütsiga!“

Nende hüüete peale wajusiwad wiimased mütsid pähe tagasi.

Noorherra, siinse mõisa walitseja, astus teiste herrade seast wälja trepiserwale ja hakkas:

„Mina ei tahap teid jutule wotma, sest teie olep mässajad aga . . .“

„Me pole kellegi mässajad!“ karjuti rahwa seast wastu.

Palja kätega ei mässata!“ hüüdis teine heal.

„Me palume armuliste herrade käest õigust“, ütles keegi wanamees.

„Me nõuame oma õigust, õigust pole waja paluda“, wastati wanamehele.

„Aga armuline paruni herra, kes ise siin juhtuma olema . . .“, hakkas noorherra uueste.

Meil pole teie armu tarwis, me nõuame ainult õigust!“ hüüti wahele.

„Wait! Pea lõuad!“ karjusiwad sellele mitu healt wastu.

„Aga armuline paruni herra, kes ise siin juhtuma olema, olema teie wastu arm . . . hea ja lasep

teid jutule wotma ja tema tahtma teid üle kuulama, mis teie tahtma . . .“

„Me tahame, et meiega õigust tehtaks!“ kostis äritatud heal.

„Palume armulisi herrasid heinanuumawähendada!“

„Nõuame!“ kostis kusagilt noor tugew heal wanale ja wärisewale wastuseks.

„Wihm määndas heina ä’ä!“

„Ja kewadel tõsteti heinanuuma!“

Noorherra rääkis wana paruniga. Siis astus ta oma endisele paigale ja ütles:

„Paruni herra mitte moistma teie tahtmine. Tema tahap, teie walima kaks ehk kolm meest, kes asi ära seletab.“

„Kes lähewad?“ küsisiwad mehed.

„Liiwamäe Hans on üks!“ hüüti.

„Jah, tema on muidugi üks, temal on suu parajal paigal.“

Hansule kaaslasteks waliti üks rentnik, wanamees, ja üks teomees. Need kolm astusiwad rahwa seast trepi ette. Teomehel ja rentnikul kerkisiwad käed jällegi mütsi poole, kuid kohe karjuti neile:

„Laske aga mütsid olla!“

„Kas paruni herra teie pealagesid weel pole näinud?“

„Kudas peanahk nüüd nii wäga kihelema kipub?“

„Paruni herra ise lubama teid mütsiga olla“, ütles noor herra. „Kes teist nüüd tahab reekima?“

„Las Liiwamäe Hans räägib!“ hüüti mitmelt poolt.

Hans algas. Ta rääkis uutest aegadest, tulewikust ja sellest, kuidas kõik oma elujärge nüüd uuendawad, kergendawad.

„Ainult meil kipub kord-korralt ikka raskemaks minema“, ütles ta. „Aastad lähewad wiletsamaks, wili odawamaks, aga renti kõrgendatakse, tegu suurendatakse, heinanuuma tõstetakse. Minewal aastal oli suur põud, wili kuiwas ära, tänawu on kole wihm, jälle ei saa midagi, sure wõi nälga, ime talwel kas wõi käppa . . .“

„Riputa kas hambad warna!“ hüüti rahwa seast wahele.

„Tänawu kewadel tõstis noorherra heinanuuma; nüüd on aga mitmed heintest täiesti ilma jäänud, kõik on ära mädanenud, ainult asjata on waewa nähtud, aga päewi peab mõisa ikka tegema. Nende päewade pärast olemegi nüüd siin, nõuame nende wähendamist “

„Paluksime jah paruni herrat meie peale halastada, heinanuuma wähendada, noorherra tõstis teist kewadel“, rääkis rentnik ja ulatas jällegi loomusunnilikult käega mütsi järele.

„Sajab koledasti, kõik liguneb ära, mädanema läheb, päris haisema hakkab, kui küngastele ja mätaste otsa ei aja, päris sõnnik kohe, mis sa t'ast paraku talwel weel loomale ette paned“, seletas teomees.

Rahwa seast kostsiwad mitmesugused healed, kuuldus nõudmist ja ka palumist.

Noorherra astus paruni juurde ja rääkis temaga. Kui ta tagasi tuli, ütles ta Hansule:

„Paruni herra tahap teadma, kes sina olep.“

„Liiwamäe Mardi poeg.“

„Sina teenip enne moisas ja sind aetama ära?“

„Jah“, wastas Hans wäljakutsuwalt.

„Ja nüüd aetama sina linnast ära, sest sina mässap.“

See tuli Hansule pisut ootamata. Aga kui ta paruni naeratawat näoilmet silmas, wastas ta:

„See ei puutu asjasse, täna olen oma isa asemel siin.“

„See ei puutu jah asjasse“, kostis rahwa seast.

„Õigeid kiusatakse taga ja ülekohtustele antakse armu“, lausus Hans lisaks.

Nüüd astus wana parun ise trepiserwale ja ütles:

„Mina tahap teie palwe läbi waatama ja teile siis wastus andma, nüüd minep rahuliste tööle.“

„Meie ei lähe enne tööle, kui meil wastus käes!“ karjus mitu healt. See oli kisa noorte suust. Wanemad mehed oliwad walmis juba ära minema.

„Mina ep tunnep ju see asi, kas noorherra olep unrehti tegema; mina studeerip, see asi lebi ja siis saap teid kutsuma nink teie palwe täitma.“

„Paruni herra andku oma ausõna, et ta oma lubamist peab ja meie nõudmise täidab“, ütles Hans.

„Ausõna jah! Paruni herra ausõna!“ kostis mitu healt

„Mina annap oma ausõna, et mina see asi lebi studeerima ja siis teid jälle kutsuma“, ütles parun.

„Aga kas paruni herrad oma sõna meie wastu ka peawad?“ küsis keegi.

„Sina olep üks hebemata lurjus seal, kudas wõib paruni herra oma ausõna murdma“, tõttas noorherra ägedalt seletama.

Jälle tõusiwad mitmed wanad ja kanged käed mütside juurde ning paljaste peadega tänati armulist paruni herrat, nagu noorherra seda soowitanud. Ainult nooremad mehed, kel puudusiwad renditalu, naine ja lapsed, läksiwad naerdes ja wilistades mõisatrepi eest minema. Igaüks pööras jällegi oma töö juurde. Neil oli paruni herra ausõna pandiks, nad wõisiwad rahul olla.

VII.

Metsanurga Kustast ja Liiwamäe Annat polnud sel päewal kodus, kui mehed mõisas käisiwad: nemad sõitsiwad linna pulmaehteid ostma. Kustas oli õnnelik, nagu inimene seda iganes olla wõib, ja ta ei pannud mõisameeste seas hingitsewat liikumist suurt tähelegi. Kõik wabad silmapilgud kulusid tal ammu ihaldatud Anna juures.

Anna oli jah-sõna Kustasele juba ammugi andnud ja sellepärast polnud midagi, mis Kustase meeli oleks wõinud rahutuks teha. Siiski näis talle Anna waikne, kurblik ja tagasihoidlik meeleolu mõnikord arusaamata olewat, kuna ta ju loomu poolest muidu nii elaw ja püsimata oli. Nii mõnigi kord püüdis Kustas Anna meeleolu põhjusi teada saada, kuid ikka kuulis ta tühiseid ettekäändeid, põiklewaid sõnu ja nägi nukrat naeratust, mis Kustale nii wäga meeldis, kuigi ta rinnas walutuksatuse sünnitas. Ikka oskas Anna parajal ajal Kustasele märku anda, kui hea tal tema juures

on, kudas ta tema tulekut ootab, ning see tegi Kustase endiselt rahulikuks ja õnnelikuks ja peagi unistas ta ainult sellest, kudas nad kahekesi kord elawad.

Anna siseilmas kestis waikimata wõitlus, raugemata piin ja kohutaw hirm wahetpidamata. Ta oli oma tahtmist täitnud ja enda Kustasele lubanud, ilma et ta oma seisukorrast sõnagi oleks lausunud. Oma tegu tundis ta kui suurt ülekohut Kustase wastu. Nii mitu korda kahetses ta, et ta esimesel silmapilgul kohe kõike polnud üles tunnistanud, wõib olla, Kustas oleks talle ehk andeks andnud Nüüd oli ta nii palju õnnelikka silmapilkusid mööda saatnud, aga tema õnne aluseks oli pettus. Wähemgi tõekiir häwitas, wõib olla, tema õnne ja põlgtusega tõukas ta siis Anna endast eemale.

Nõnda mõtles neiu. Ja mida kauem ta nõnda mõtles, seda suuremaks ja andeksandmatamaks nägi ta oma süü kaswawat. Oli silmapilkusid, kus ta endast enam midagi ei pidanud, ennast alatuks nimetas. Süükoorma kaswamisega wähenes jõud Kustasele kõik üles tunnistada. Mõnikord mõtles ta seda Hansu läbi toimetada, kuid siis tulid talle need kibedad sõnad meelde, mida Hans igal parajal silmapilgul palwetajate kohta tarwitas, ja see häwitas olewa julgusenatukese.

Anna südant waewas ka see, et Kustas pulmadega kaugeltki nii ruttu toime ei saanud, kui Liisu oletanud. Kustase pikaldane loomus awaldus ka selles tähtsas toimetuses. Kui ta ometi ruttaks! Kui ta ometi nii tasa ja targu ei talitaks! Ah, iseäranis

waewas see Liisu südant! Salajase hirmuga silmitses ta igapäew oma tütart, sest peagi pidi aeg kätte jõudma, kus ükski külaeit Anna seisukorra kohta enam kahewahel ei wõinud olla, niipea kui ta tema jalaastumist nägi. Eitesid kartis Liisu, mitte mehi. Ta teadis, missuguse heameelega, missuguse rõõmuga need saadud uudise üle terwe walla laiali kannawad, ta teadis seda sellepärast nii hästi, et ta ise seda nii mõnigi kord teiste tütarde kohta oli teinud. Siis öeldi Liisule: „Oot', oot', las su oma tütar kaswab, küllap näeme, kas tema suu seinapragu." Aga Liisu ei kartnud seda ähwardust; ta teadis ometi, kudas ta oma tütart kaswatab, tema järele walwab. Nüüd oli kogu tema elutarkus, kõik tema ettewaatus tühjaks saanud: Jumal on teda waga mehe läbi karistanud, mehe läbi, kel juba omal lapsed. Liisu silmad läksiwad peas kirjuks mõeldes, mis siis küll sünniks, kui küllas kord igalpool saladuslikult harutama hakatakse, et kelle jagu see Liiwamäe Anna ema küll peaks olema. Ja mis saab weel siis, kui lõpuks kõik ilmsiks tuleb, kui kõik hakkawad kordama koolmeistri nime, esiteks tasa ja targu, pärast waljult ja hoolimata! Oh seda naeru ja pilkamist, oh seda mõnitamist ja parastamist! Ilm on ju kuri, ta naerab ja pilkab isegi armastust.

Koolmeister tuli wiimasel ajal harwem Liiwamäele ja Liisu käis harwem palwel. Liisu wõerdus palwelkäimisest, niipea kui ta koolmeistriga sellest oli rääkinud, mis tema südant ööd ja päewad waewas. Koolmeister warjas end pühakirja kilbiga, puges piibli-

sõnade taha pakku. Liisu kaebed näisiwad temast üle käiwat nagu hane seljast wesi.

„Mis hullu sa sest lapsest tahtsid!“ karjus Liisu wiimaks härduses ja wihas läbisegi. „Omal sul naine kodus!“

„Jumal nuhtleb meid kõige raskemalt armastusega“, wastas koolmeister.

„Mis pagana armastus see on, kui tütarlapsi eksitatakse.“

„Armastusel ei ole piiri, sellepärast peseb meid süüta talle weri puhtaks kõigest roojast.“

Liisa kaotas kannatuse; silmad läksiwad kuiwaks ja südames süttis tuline wiha, mis otsis lahutust sõimusõnades. Need oleksiwad wõinud oma algupärasusega ehk nalja sünnitada, kui nende põhjuseks poleks õnnetu ema lootusetus olnud.

Nüüd ei jäänud Liisule enam ainustki hinge, kelle poolt ta oleks wõinud troosti loota. Ta muretses ja kannatas üksi, kannatas õhtul ja hommikul, öösel ja päewal, kannatas wahetpidamata, lõpmata, ja wajus ikka enam kössi.

Hans märkas, et emal ja õel midagi südame peal on, kuid tema ei aimanud midagi iseäralikku, seletades kõike lähenewate pulmadega Ta teadis, et emad tütre meheleminekul ikka muretsewad, kuigi tütar rõõmuga ema hoole alt lahkub; ta oli tähele pannud, et tütred isa kodust lahkudes ikka nutawad, kuigi mehe talu on õueaia taga. Pealegi kulutas Hans oma wabad silmapilgud külas ja mõisa juures, kus tal alati midagi toimetada oli. Sinna ei tõmmanud teda

neiude naer ega sinised silmad, waid meeste kõwad meeled ja tuimad südamed, kuhu waja oli teed raiuda arusaamisele ja iseteadwusele. Küll teadis ka Hans paari silmi, mis tema meelest ilusad ja armsad, aga need ei olnud sinised ja neid ei wõinud ta külast ega mõisast leida, need oliwad küla taga üksikus talus.

Mart ei pannud oma ümbruses midagi tähele, tema elas ainult oma rahaaugule, mille kaldal ta õhtuti piibunossi popsis. Töö oli heaste edenenud ja see tegi wanamehele rõõmu. Warsti pidi aeg käes olema, kus tõtous täide läheb, ja siis on Mart kõige õnnelikum inimene kogu kihelkonnas. Küll polnud talle nägemises näidatud, kui sügawaks ta augu peab kaewama, aga üks oli tema arwates kindel: rahakast ei wõi ometi wees olla. Liiw oli aga juba läbi, sawine muld tuli wastu ja tundus, nagu wõiks augu põhja hakata wett nõrguma. Paar nädalat olid ilmad kuiwad seisnud. Kui nüüd jällegi wihma sadama hakkaks, siis wõiks rahaauk peagi kaewuks muutuda, mida Mart üsna tõsiselt kartis. Ometi ei lasknud ta kartust oma usku kõigutada, teades, et ainult kõikumata kindel usk seal wõib abi anda, kus kõik muu asjata.

Ümberkaudsed inimesed oliwad Mardi rahaaugu nähtawasti unustanud, wähemalt pidasiwad nad seda nii igapäewaseks asjaks, et sellest enam rääkida ei maksnud. Leidus aga mõni, kes Mardi üle nalja heitis, teda pilgata püüdis, siis kuulas wanamees põlgliku waikimisega. Mis teadsid teised Mardi saladuslikust saakramendist ja kuidas wõisidki nad sellest aru

saada! Mart hoidis wõimalikult kõigist eemale ja muutus ikka sõnaahtramaks. Ehk mis pidigi ta nendega rääkima, kes tema trööstiwast lootusest, temale antud tõotustest midagi ei arwanud.

Nõnda elasiwad liiwamäelased igaüks oma ette; igaühel oliwad oma mured, oma kannatused. Kui siis wiimaks ometi pulmapäew lähenes, tõmbas Liisu kergemalt hinge, kuna Anna pooleluta olewusena jalgel taarus. Ikka ja jälle tõusis tal uuesti küsimus: peab ta nõnda Kustasele minema wõi enne kõik üles tunnistama? Ehk tuleb pärast pulmi kõik ilmsiks ja siis on weel hirmsam? Ta on paar nädalat kodus seisnud, kus teda keegi pole näinud, laulatusele peab ta aga altari ette minema ja seal on nii palju uudishimulisi silmi. Seal on kümned eided, kes teda oma asjatundwate pilkudega mõõdawad. Pealegi on Kustasel wana ema kodus.

Anna jõudis sinnamaale, et ta kesknädalal enne pulma-pühapäewa endale ütles, tema ei minewat nõnda Kustasele. Liisu oli meeletu, ta ei teadnud, millest peale hakata.

„Ä'ä ole rumal“, ütles ta wiimaks tütrele, „oled seni wõinud olla, siis wõid ka need päewad waikida, pühapäewal saab kõik mööda.“

„Mööda“, kordas tütar. „Siis see päriselt alles algabki.“

„Mis sa nüüd tühja sellest nii südamesse wõtad! Pühapäewal on asjal lõpp. On papp oma sõnad peale pannud, kes siis enam midagi wõib. Ega sina

esimene niisugune ole, ja wiimaseks sa ka ei jää. Kustas ei tea neist asjust midagi."

„Aga tal on ju ometi ema."

See mõjus. Anna oli Liisu hellemat mõtet puutunud, mida see tütre eest hoolega warjanud. Kus on see ema, kes oma minijat kõige suurema hoolega ei silmitseks, liiatigi kui ta temas midagi kahtlast tabaks? Ema süda ei leiaks enne rahu, kui ta pojalt kõige üle järele pärinud, temale kõik öelnud. Nõnda teeb ka Kustase ema, ehk ongi juba osalt teinud. Nõnda teeb iga ema, seda teadis Liisu. Aga ta arwas, et Anna seda ei tea, et ta selle mõtte peale ei tule. Ometi oli see nüüd käes, mida Liisu kartnud. Mis pidi ta tegema, kuidas tütre meelt ka selle poolest rahustama?

„Rumal laps", ütles ta, „mis wõib ema! Kust tema teab, kelle oma see on. Wõib olla, Kustase enda. Kelle käest tema seda küsima läheb. Olete kord mees ja naine, siis on kõik mured otsas, kõik keeled tummad."

Aga tütar kartis, tütar ajas wastu, tütar pidas kangekaelselt oma mõttest kinni, et tema nõnda Kustasele ei lähe. Ja nõnda pidi ema palju sõnu ja pisaraid kulutama, enne kui ta tütre meeli wõis muuta. Läinud päewi mäletades pidi ta tunnistama, et tema niisugustest asjadest palju kergemini üle oli saanud. Ka tema nuttis ja ei saanud öösel magada, aga ometi kannatas ta kõik ilusaste. Ja Liisa arwas: inimesed muutuwad põlw-põlwelt nõrgemaks.

Reedel läks Liisu poodi ühte ja teist ostma.

Kui ta kaupmehelt mannatangu küsis, ütles see naljatades:

„On kusagil peenikest peret juurde tulnud?"

Liisule lõikasiwad need sõnad kui nuga südamesse. Ehk tahtis kaupmees nendega Anna seisukorra peale tähendada? Miks naeris ta muidu nii kawalalt, see wana wõrukael, kel juba kaks naist olnud ja kes ometi poissmehena püsinud? Aga kui juba kaupmees midagi aimas, siis pidi kogu küla kõla täis olema, sest ainult sealt wõis temagi kuulda.

Kaupmehele näis, et Liisu tema küsimisel ära kohmetas, ja sellepärast jätkas ta endisel toonil:

„Kas omakseid wõi tuttawaid on kurg waatama tulnud? Poiss wõi tüdruk? Wihmane aeg, ka noore ilmakodaniku elu saab wihmane olema, saab teine palju nutta."

„Wiimasel ajal pole kurgedest kuuldagi olnud, noorpaarisid wähe", sai Liisu wiimaks lausuda.

„Las tuleb tali, küll siis pulmakellad helisema hakkawad. Sinu tütar ei läbegi saaniteed oodata."

Liisu sai weel enam erutatud. Kaupmees teab, et Liiwamäel pulmad oodata, milleks ta siis riisi kaalumisel kurgedest rääkima hakkas, milleks „peenikesest perest"? Nagu ei saaks mannast muud, kui aga titeputru katsikulkäimiseks.

„Kui õnn hea ja aastad kehwad, siis peetakse pulmad ja warrud korraga; üks pidutsemine ja kaks asja, üks tüli ja kaks rõõmu", hõõrutas kaupmees kotti sidudes. „Juhtub õige sagedasti, et pruut ilma suurrätikuta ei julge altari ette minna. Jah, mis sa

paraku selle noorusega teed! Eks me tea omast käestki, missugused me kord olime."

„Ega siis kaupmehe herra weelgi wana ole", lausus Liisu õnnelikult, et jutu wõis kõrwale pöörata.

Poest koju minnes tuli Liisule teel tuttaw eit wastu.

„Wiid pulmakraami", rääkis see peale teretamist.

„Ostsin jah natuke, kus siis muidu; raha on küll wähe, aga ikka peab", wastas Liisu. Et talle aga kaupmehe sõnad ikka weel rahu ei andnud, siis arwas ta nüüd paraja aja olewat nende sõnade tagapõhja uurima hakata uudishimuliku küsimisega:

„Mis teie pool ka head kuulda?"

„Mis seal wennike head wõi halba. Eks räägita palju, aga mine wõta kinni, mis õige wõi mis wale. Wiimaks hakka mõtlema, et ega inimesed otse muidu ka ei räägi, eks seal ikka midagi ole."

„Mis seal siis õige räägitakse? Ma pole mitmelsetmel päewal kodust jalgagi wälja tõstnud, ela nagu kotis; pulmade wastu walmistamine sööb aja ära."

„Taha mitte rääkidagi, na halb kohe et, aga mis sa teed, tahaks siiski teada, kas ikka õige wõi ei, ja sellepärast küsid ühe wõi teise käest salapisi, et laiali ei läheks", seletas eit poolkurwal näol, mille warjul aga saatanlikku rõõmu wõis aimata. Ma olen kõigile kinnitanud, et nad edasi ei räägiks, mina ise pole sellest kellelegi hinganud, ainult mõnele ustawale inimesele."

„Mis see siis on?" küsis Liisu paha aimates.

„Näh, kas te siis ise weel pole kuulnud?" küsis

eit Liisule lähemale nihkudes. „Räägitakse ju teie Anna kohta niisugust hullu juttu. Mina olen küll kinnitanud, et see tühi lori on, külapoiste ja -tüdrukute kadeduse kõla, muud midagi, aga kes sellest hoolib, patrawad aga edasi. Tahtsin juba ammugi teile tulla, et sinu enda käest õige otsa peale saada, mis nad tühja muidu lõksutawad."

Liisu jahmatas. Tähendab — asjal on hais küljes, küla kell kaelas. Aga ta tegi südame kõwaks ja wastas:

„Las lõksutada, Anna on ju wiimased päewad neil hambus. Küll nad pärast pulmi wait jääwad."

„Ma olen ka ütelnud, et lõksutage aga pealegi, aga küllap jooksete ise kõik kontwõerastena akna taha wahtima, poete wiimaks tuppagi, nii hea, kui soe worstiots wõi lihakäntsak pihku pistetakse . . . Ehk kuigi sel jahwatamisel põhjust oleks, mõni mõisa nüüd, ega nemad esimesed pole, kes nõnda, ja wäljast pole see ju ometi tulnud, nende oma asi, päew hiljem wõi waremi."

Wiimased sõnad panid Liisu südame uuesti kihwatama. Külas näis kogu asjast aimu olewat.

„Aga wa Metsanurga eit sai hirmus wihaseks, kui ma temale sellest juhtusin nimetama, kukkus sõimama, polnud aru ega otsa, ma küll ütlesin ainult moka otsast. Karda, et kargab kallale, nagu oleks mina selles süüdi . . . Kustas on isasse, niisuke wagane, tossike, Annal on temaga hea; oleks ta emasse, ei siis wõiks keegi talle minna, tümitaks esimesel päewal pärast pulmi läbi, kui sõnakese julged

piuksatada. Nojah, wa Metsanurga oma hakkas sajatama, häid ja paremaid andma, lubas Kustaselt järele pärida, teile tulla, sind käsile wõtta. Tulen otseteed sealt, süda wäriseb alles sees. Missuguseks inimene küll wõib minna! Elus metsaline... Mart olla hull, sina sõeluda Annaga palwemaja wahet käia, seda te käinudki sealt otsimas. Lubas Kustase ette wõtta, nimetas teist tolaks ja totraks, et ta Annat omale tahab wõtta, nagu teisi tüdrukuid ilmas pole olemas... Nõnda laskis ta ilmlõpmata! Ma tulin ära, ei tahtnud niisugust juttu kuulata. Aga ei tea, mis asi see tema poegki õige on, et Anna temale ei sünni; tüdruk kui õun, palged aga lõkendawad aina. Ehk kuidas tal käed töö peale lahti on! Missugune see perenaine weel peab olema..."

Kui Liisu pool tundi eide waterdamist oli kuulanud ja siis kodu poole hakkas minema, suutis ta waewalt jalga jala ette tõsta. Kõik ähwardas kokku langeda. Metsanurga eit pidi homme, s. o. laupäewal neile tulema asja järele kuulama. Mis nüüd teha? Kas Annale rääkida? Warem wõi hiljem saab ta ometi kõik teada ja parem on ettewaatlikult kui äkki toimetada.

Liisu kojujõudmisel pani Anna kohe tähele, et emal midagi iseäralikku südame peal. Tal käis hirmuwärin kehast läbi. Mis wõis emal muud olla, kui ikka seesama asi.

Ta püüdis ükskõikselt küsida:

„Oli poe juures rahwast ka?"

„Ei olnud", wastas ema ja piilus tütre poole,

nagu aimaks ta hirmuwärinat tütre südames. „Tee! tuli mulle Soosaare eit wastu, ajasin sellega natuke aega juttu. On sel aga wast lõuad! Laseb mis parina!. Ja kõik teab ta. . . . Lubas teine köstri emandat ja õpetaja prouat waatama minna, need käskinud tulla külajuttu rääkima, uudist tooma. Olla teised wäga lahked inimesed, iseäranis õpetaja proua, ehk küll ise teine paruni tütar. Pistab eidele üht ja teist pihku . . .“

„Kust see Soosaare eit siis saab, lõksutamisega ta end elatabki“, lausus Anna.

„Ja nõnda on sakstel kõik asjad teada, õpetaja loeb pühapäewal kantslist maha ja noomib.“

„Siis pidi Soosaare eidel jälle häid uudiseid olema, et ta köstri emanda ja õpetaja proua juurde tõttas neid kuulutama“, ütles Anna natukese aja pärast.

„Ju tal siis ikka oli, wõi tema siis muidu; peab midagi wiia olema, kui suupäralist tahad saada“, wastas Liisu. „Kawal teine, räägib sõna siit, teise sealt, aga midagi näib seal ikka olema, ega ta muidu räägi. Ja kaupmees niisamuti. Tema küsib, kas ma katsikule hakkan minema. Nagu ei teaks, et sul pühapäewal pulmad on. Milleks ta siis nõnda küsib?“

Liisu peatas. Ta tahtis lasta oma tütre peale mõjuda, et alles siis tasapisi edasi hõõrutada. Anna silmad läksiwad suureks, pilk muutus tarretanuks, käed langesiwad jõuetult rüppe, keha wajus kössi. Silmist pugesiwad pärliterad wälja, peatasiwad nagu mõttes ja weeresiwad siis teineteise wõidu mööda palgeid alla. Neile järgnesiwad teised. Need ruttasiwad

juba peatamata tuntud teed mööda lõuaotsa ja sealt rüppe.

„Siis on juba kõigil teada . . . ka Kustasel“, sosistas Anna kohkunult.

„Ä'ä nüüd enneaegu nuta, rumal laps“, püüdis Liisu trööstida, „kes siis Soosaare eite usub, kõik teawad, missugune lõksutaja ta on. Tema juttu nüüd ka“.

Liisu hääl kõlas arglikult ja lootuseta ; see oli ema heal, kel lapse pärast pisarad silmas. Tütar tundis, tütar nägi seda ilma pilku tõstmata. Siit sai tema walu ja härdus uut hoogu. Poolmeeletuna ruttas ta hirmunud ema juurde, hakkas temast kinni ja küsis hingeldades:

„Mis nad teewad, mis nad rääkisiwad? Sa pead ütlema, ma tahan kuulda! Nad teawad kõik, eks?“

Ema ei osanud Annale äkki midagi wastata. Waikimine oli aga küsijale niisuguseks wastuseks, nagu ta seda ette aimas. Nutt wõttis uut hoogu.

„Ma ütlesin ju kohe“, kostis läbi nutu etteheitwalt. „Nii hirmus on Kustast petta!“

Liisul oli raske. Aga ta polnud ju midagi halba tahtnud, ta oli mõelnud ainult oma last ilmanaerust peasta. Ja nüüd, kus kõik nurja kipub minema, peab ta etteheiteid kuulma.

„Kes teadis siis, et kõik nii pikale wenib. Oleks nõnda läinud, nagu mina tahtsin ja mõtlesin, siis oleksid sa juba ammu tanu all“, püüdis Liisu end kaitsta.

Aga mis aitas see õnnetu „oleks“ Annale! Wõis see tema walu wähendada wõi tema silmad nutust

kuiwatada. Ei midagi. Neiu nuuksus wäeti lapsena edasi. Liisu hakkas talle rääkima, jutustas talle kõigest, mis ta Soosaare eidelt kuulnud. Kui ta sellega walmis sai, oliwad Anna silmad kilawalt kuiwad, nagu leegiksiwad nad palawikus, ja pärani pilgul wahtisiwad nad oma ette tühjusesse, läbi akna wälja metsa poole, kust tagant must pilw kerkis, warjates päikest. Juba mitut pilwe oli Anna näinud täna seda teed mööda tulewat ja oawarrelist wihma walawat, aga ühegi küljes polnud ta pilk nõnda rippunud. Nagu oleks see mõni iseäralik pilw ja nagu tooks ta Liiwamäele mõnda iseäralikku wihma.

„Jälle tõuseb uus pilw, ei jää sadu üle, aina aga lahistab“, hakkas Liisu meelewaigistuseks hädaldades rääkima, kui ta nägi, et tütre silmad nutust kuiwaks saanud. „Paar nädalat oli kuiwa, aga juba jällegi. Jumal hoidku küll!“

Anna waikis ja silmitses kerkiwat pilwe.

„Küll jääme meie tänawu hädasse, mine aga jällegi saksa palwele, nälg tuleb talwel enestele ja loomadele . . .“

Anna waikis ja wahtis aknast wälja.

„Sulle saab talweks uus kodu, seal on ehk parem, pole leiwast puudu, on suutäis omast käest wõtta.“

Need sõnad äratasiwad Anna. Kui ta nüüd pilgu ema poole pööras, siis oli, nagu tuleks ta sealt ilmast tagasi ja ei mõista, millest ema räägib. Uus kodu . . . tali . . . leib . . .

„Kustas tuleb homme siia, tulewad ehk emaga

mõlemad", rääkis Liisu juttu asja peale pöörates, mis ta südames kipitas.

„Jah, eks nad tule muidugi!" lausus Anna nagu juhmilt. Kuid äkki küsis ta elawalt ja kohkunult: „Aga ehk tulewad juba täna õhtul?"

„Ei nad täna tule", wastas Liisu ja rahustas seega Annat, „Kustas jõuab ju alles homme tagasi ja ema tahab muidugi kõige pealt temaga rääkida."

Anna wahtis jällegi aknast wälja.

„Aga mis neile ütelda? Kuidas asja seletada?" hakkas Liisu. „Kustasega peaks enne kokku saama, ehk wõtab ta omaks, tahab teine nii wäga sind..."

Anna kehast käis wärin läbi. Ah, kui see nõnda oleks, olla wõiks! Aga ei! Ta ei julge oma silmi Kustasele näidata, praegu tunneb ta, et ta ei julge. Ühelegi inimesele ei wõiks ta enam silma waadata: ta tahtis seda petta, kes teda armastab ja keda tema ise taga igatseb. Ja neiule näis alles nüüd selguwat, mis see tossikene Kustas temale on.

„Ema, ä'ä räägi sellest, see on hirmus, seda ei wõi, ei tohi", rääkis Anna poolmeeletult.

„Jumal, halasta küll, mis meist siis saab?" hüüdis Liisu tütrele lähenedes. See jäi wastuse wõlgu, nagu ei tasuks wastamine enam waewa.

Mets kohises. Pilw tõusis tuulelennul kõrgemale ja mattis kogu taewa oma alla, nii et widewik ema ja tütre kujudele heitus, kes nõutult teineteise ees seisid ja ei teadnud, mis teha wõi millest rääkida.

Esimesed jämedad tibad langesiwad padinal märja maa peale. Algas jällegi sadu...

„Augus on mitu jalga wett!“ ütles Liiwamäe wanamees õhtul raskemeelselt.

„Sajab ju wahetpidamata“, wastas Liisu nukralt.

„Mis Jumal teeb, on hästi tehtud“, lausus wanamees natukese aja pärast, nagu tahaks ta seega oma kõikuma löönud usku kinnitada.

Wanemate juttu kuulates sügawast weest, mis rahaauku tulnud, lendas üle Anna näo kerge wari peast läbi sähwawa mõtte wastuhelgina. Kramplikult surus ta käed wastu rindu, nagu oleks seal äkki põletaw walu wõi nagu kipuks seal midagi rebenema.

VIII.

Kui Liiwamäe Liisu laupäewa hommikul Hansu ja Annat, kes aida lakas magasiwad, läks maha hüüdma, siis wastas talle ainult mehe heal.

„Kas Anna ei kuule? Müksa teda!“ ütles ema Hansule.

„Annat ei ole lakas“, wastas Hans ja ronis mööda redelit alla.

„Kus siis Anna on?“ küsis Liisu arusaamatuses.

„Pole aimugi“, wastas Hans.

Liisul näis korraga mingisugune mõte pähe tulewat ja heidutatult libises tal endamisi huulilt:

„Armuline Jumal!“

Hans waatas emale otsa ja selle pilgust luges ta midagi kohutawat.

„Õhtul ei kuulnud ma teda lakka tulewat, jäin enne magama“, seletas Hans.

„Kuhu ta siis jäi“, lausus Liisu. „Ega t'aga ometi midagi pole juhtunud.“

„Mis t'aga siis wõis juhtuda . . . Ta oli wiimasel ajal üleüldse imelik, iseäranis eile õhtul: istus nagu soolasammas teine ja wahtis oma ette. Nagu ajaks keegi wägisi teda Kustasele.“

Ema hakkas Annat otsima ja hüüdma, aga see jäi kadunuks. Hüüetele wastas ainult metsakaja pilkawa osatamisega.

Mart tuli toauksest, waatas ilma ja arwas, et ka täna sadama hakkab. Ta sammus rahaaugu kaldale waatama, kui kõrgele wesi tõusnud. Sealt tagasi tulles ütles ta:

„Wett on palju juurde tulnud; ka suur tükk kallast on sisse langenud“

„Ole õige wait oma rahaauguga“, ütles Liisu pahaselt. „Otsi parem Anna üles, see on öösel ära kadunud.“

„Mis sa sellest mulle räägid, ega mina ta waht ole“, wastas wanamees tõredalt, kes enda tundis rahaaugu pärast puudutatud olewat. „Wõi ta titeke on, eks ta ise tea, mis ta teeb wõi kuhu ta läheb. Kui tal himu redust täis saab, küll ta tuleb siis isegi wälja.“

Liisu tõttas tütart otsima. Ta ronis kõik urkad ja lakad läbi, aga midagi ei leidnud ta. Ta läks aia taha metsa, käis seal pikuti ja põigiti, wahtis puude otsa ja põõsaste alla, aga kõik asjata. Õue tagasi tulles jäi ta siin nõutult seisma: ta ei teadnud enam, mis teha wõi millest peale hakata.

Hans, kes Metsanurgale oli rutanud, tuli sealt kurjalt tagasi.

„Ema, mis oled sa ometi teinud? Ja sa jätsid ta üksinda! Miks ei rääkinud sa sellest minule?“

Ema ei wastanud midagi. Ta seisis, nagu oleks talle puuga pähe löödud. Pisarad, mis natukeseks peatama jäänud, hakkasiwad uuesti woolama.

„Ja et see kõik nii salajas seisis, et keegi minule midagi ei lausunud“, kaebas Hans.

„Ei teatud“, sõnas Liisu.

„Kas Kustas ei tea?“

„Ei.“

„Siis on neil õigus, kes ütlewad, et see polnud Kustase oma?“

Hans rääkis, nagu kuulaks ta oma ema üle, kes abitult nuttis ja midagi ei wastanud.

„Kelle oma siis? Koolmeistri?“

Ema pöördus kõrwale ja tema nutmine muutus weel abitumaks.

„Et mina ise selle peale ei tulnud! Maha oleks pidanud selle logardi lööma!... Aga ehk läks ta nüüd sinna?“

„Ei, sinna ei läinud ta“, wastas ema kindlalt.

Waikus.

„Ja sina tahtsid lasta ta nõnda Kustasele minna? Ajasid teda?“ hakkas Hans usutama.

Liisu nuttis ainult. Ehk mis pidigi ta muud tegema, kõik oli ju seletusteta selge.

„Kuule, ema, mis see nutmine nüüd enam aitab.

Me peame ta üles leidma. Kas kodus kõik kohad hoolega läbi otsisid?" rääkis Hans.

„Kõik", nuuksus Liisu.

„Mine sa siis mõisa ja mina lähen wallawanema juurde, palume abi", arwas Hans.

„Mis te nii wäga ta pärast jooksete, eks ta ise tule wälja", ütles wanamees. Liisu ja Hans ei pannud seda tähele, nad läksiwad igaüks oma teed.

Mart sammus rahaaugu kaldale aru pidama, kuidas wett sealt wälja saada, sest auku pidi ju edasi kaewama. Kui õnnelik oleks wanamees, kui ta homme hommikuks, kus Anna altari ette astub, rahaaugu walmis saaks! Aga nüüd tundus see wõimatuna; auku tulnud wesi ja sisselangenud kallas andsiwad palju tühja tööd ja panid wanamehe raskesti mõtlema. Kogu rahaaugu lugu käis tal silmade eest mööda. Ta nägi jällegi taewa- ja põrguteed, nägi mudast oja, millel palk purdeks peal, nägi oja põhjas ristimata surnud lapsi walgete ussikestena wingerdamas. Ta kuulis oma ümber inimeste naeru, pilkawaid sõnu, nägi muigawaid naeratusi ja haletsewaid pilkusid, aga Mart jäi oma usus kõikumata kindlaks, ei unustanud silmapilgukski ilmutatud tõotust. Samm-sammult sai ta kõigist kiusatustest jagu, wõidab ka wiimase — willib augu weest tühjaks. Mart wõrdles oma tööd ja elukäiku temale näidatud taewateega, mis nii kitsas, porine ja roopline.

Kella üheteistkümne paiku jõudsiwad Hans ja Liisu koju tagasi, kümmekond wõerast inimest kaasas. Kui ka nende otsimisest midagi ei pidanud wälja

tulema, siis tahtis wallawanem kas wõi kogu walla pühapäewal kokku ajada.

Uuesti hakati otsimisega Liiwamäelt peale ja mindi pärast metsa, aga ka nüüd oli kõik waew asjata. Kella nelja paiku tuliwad otsijad uuesti Liiwamäele kokku, wäsinult ja tüdind nägudega. Nende arw oli kaswanud: oliwad kaasas Metsanurga eit ja koolmeister mõne „wennaga". Ka see wanamees, kes „oh Jeesus, Jeesus" armastas ütelda, oli oma tütrega siin. Peeti aru, mis nüüd teha, kuhu minna.

Liiwamäe wanamees tuli rahaaugu poolt, pikk ritw käes, millega ta wee sügawust augus oli katsunud. Tema näost paistis iseäralik ärewus, nagu õnne- ja lootusehelk, kui ta toa juurest redeli wõttis, kabli kätte haaras ja uuesti rahaaugu poole tõttas, samm harilikust kergem ja kärmem.

„Kas lähed rahakasti wälja wõtma?" küsis keegi muiates.

„Jumala abiga kindlas usus tahan seda teha", wastas Mart.

Warsti oli tal redel püsti augus ja ärewusest nõtkuwail jalgel astus ta mööda pulki alla, kadudes waatajate silmist. Augus pistis ta kabli wette, surus selle pehmest sisselangenud liiwast läbi ning püüdis siis konksu selle kõwa asja alla pöörata, mida ta ridwaga wee sügawust mõõtes augu põhjas oli tundnud. Oli see katse õnnestanud, siis tõstis ta kabliga mingit rasket asja, arwatawat rahakasti, ja nähtawale tuli — inimese jalg. Mardil läksid silmad kirjuks, pea segaseks ja kabli langes tal käest. Silmapilguks

jäi ta redelipulgale seisatama, siis ronis ta suure waewaga august wälja, jalad nõrgad kui ohelikuotsad. Kaldale saades tahtis ta hüüda, aga healt ei tulnud, ainult kätega tegi ta mingisuguseid ebamääraseid liigutusi. Kohkunud näoga tõttas ta teiste juurde ja alles siin sai ta sosistada, näidates käega augu poole:

„Seal . . .“

Mõnele näole ilmus muigaw naeratus, nagu tahetaks wanamehelt pilkawalt küsida: „Kas rahakast?“ Kuid Liisu jõudis oma ehmatanud karjatusega kõigist ette:

„Wanamees!“

Tormati rahaaugu kaldale ja wahiti selle põhja, kuid sogase wee pärast polnud seal midagi näha.

„Ärge tulge liig augu kaldale, langete ühes liiwaga sisse, matate minu oma alla“, ütles Hans ja ruttas mööda redelit auku ronima. Ta ulatas käe wette ja otsis, aga pihku puutus ainult kabli wars.

„Tõsta sellega“, käskis isa kaldalt. Poeg tõstis ja nähtawale tuli õe jalg. Kõik healitsesid korraga, ainult Mart oli tumm.

Warsti lamas Anna augu kaldal kõigi ees. Tema käed oliwad rusikasse tõmbunud, peod kõwasti liiwa täis, nagu oleks püüdnud ta üht osa sellest kullast teise ilma kaasa wõtta, mida isa rahaaugu kaewamisega lootis leida. Inimesed seisid nõutult ja tummalt tema ümber, nagu ei teaks keegi, mis teha, kuidas olla, millest rääkida. Palwewennad ootasiwad, et ehk koolmeister oma suu lahti teeb ja mõne trööstiwa wõi pattunuhtlewa sõnaga piinliku waikimise lõpetab,

kuid see ei mõtelnudki nähtawasti selle peale. Ta seisis norus peal ja wahtis koolnut ning tema ees põlwitajat, wiletsushunikuna kokkulangenud ema. Äkki hakkasiwad pisarad tal mööda palgeid alla jooksma ja nad jooksiwad waikselt, kuid wahetpidamata. Ainult suunurgad tõmblesiwad mehel pisut, muidu oliwad ta näojooned liikumata. Hans, kes alguses õe ja ema peale oli wahtinud, tõstis silmad koolmeistrile, nagu tahaks ta temale midagi öelda, aga kui ta mehe pisaraid nägi, ei lausunud ta sõnagi, waatas ainult tema norus pead ja tema liikuwaid suunurki. Kõigil tekkis tundmus, nagu oleks midagi tulemas, nagu oleks midagi suurt ja hirmsat tulemas, aga ometi ei tulnud midagi, ainult palja peaga koolmeister walas waikselt pisaraid ja Liiwamäe Hans wahtis teda oma patuste silmadega.

„Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus! Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus!“ kostis korraga kõigile kõrwu. See katkestas nagu nõiawõimu, milles kõik wiibisiwad; siin ja seal liigutati ja kohendati end. Koolmeister pööras sõnalausumata ümber ja hakkas minema — palja peaga, nagu ta koolja ees seisnud; weel õuewärawa tagant männikust paistis tema paljas pea. Kõnnak oli tal nagu inimesel, kes millegi üle kaua järele mõtelnud ja lõpuks tõetundmisele jõudnud. Teda ei huwita enam see, mis teistel temale öelda wõi mis teised temast arwawad, tema läheb waikselt iseendas ja walab pisaraid oma tõetundmise pärast.

Pisaraid walas ka selle wanamehe tütar, kes Jeesust appi hüüdis. Suuril silmil wahtis ta Anna

rusikas käsi, kuni ta iseomad käed wastu rinda surus ja nuuksuma hakkas, tujukalt, hooti, närwlikult. Hans ei teadnud miks, aga seda nutwat neiut waadates kippus ta unustama, et tal õde surnud ja et ta just praegusel silmapilgul tema surnukeha ees seisab, ta nägi ainult seda nutjat, nägi tema tuksatawaid õlgu, märgi silmi, millesse oleks nagu peidetud põhjatu ja weetlew elu.

Mart seisis norus peaga. Jällegi arutas ta mõttes oma rahaaugu lugu. Miks oli see kõik nõnda läinud? Kas oli ehk tema usk mõnikord kõikuma löönud? Ei! Tema usk oli alati kindel olnud, ta ei kõikunud praegugi. Jumal wõis ju oma tõotust weelgi täita. See kõik on ainult usu katsumine, kurja kiusatused.

Wõerad tegid minekut. Enamasti lahkusid nad käeandmiseta. Aga nutja neiu astus teiste seast wälja ja haaras kramplikult Hansu käest kinni. Ta tahtis midagi ütelda, aga enne wõttis nutt uut hoogu ja neiu pööras minema, ilma et ta awaldada oleks saanud, mis tal südamel. Hans wahtis talle järele, nagu ootaks ta tema tagasitulekut, wähemalt tagasiwaatamistki, aga neiu ei teinud ei üht ega teist, kadudes kiirel sammul metsa alla.

„Minu poeg on jällegi perenaiseta ja mina minijata“, ütles Metsanurga eit, kes wiimasena lahkus. Liisu pühkis ainult pondunud silmi.

„Kas sa ei aitaks meie emal Annat ära pesta“, pööras Hans Metsanurga eide poole, „meil poleks siis tarwis mujalt minna inimest otsima.“

Eit mõtles pisut, nagu tahaks ta milgi põhjusel eitawa wastuse anda, kuid siis oli ta nõus. Nõnda hakkasiwad kaks wana ema kooljat pesema septembrikuu päikese paistel, mis metsa taha oli wajumas.

IX.

Nädalad, isegi kuud läksiwad wiimasest sündmusest mööda. Liiwamäe Anna surm ja matus — ta maeti surnuaia taha — andsiwad inimestele palju kõneainet, iseäranis eitedele, kes teineteise wõidu õpetajamaja ja mõisa wahet tallasiwad, kirikuwärawas ninapidi koos sosistasiwad ja teel kokku saades peatasiwad. Aga päris selge polnud asi kellegile; ikka weel oli küsimisi, umbkaudu arwamisi, uurimisi. Kõige imelikum oli, et Anna just isa rahaauku läks; kaewus oleks ju parem olnud, arwati. Nagu seisaks kogu asi mõne nõiduse ja kunstiga ühenduses ja nagu poleks palwewendade kooskäimised Anna peale oma mõju awaldamata jätnud. Ehk ei ole Liiwamäe Mart sugugi nii loll, nagu räägitakse, ja ehk on ometi selles pisut tõtt, et liiwamäel ööseti kontisid tantsimas ja tulesid põlemas nähtud ning haledat ulumist kuuldud. Mäe sees ehk elawad tõepoolest wana aja waimud ja kaitsewad warandusi ning Mart seisab nendega salaühenduses.

Liiwamäelaste eneste peale awaldas Anna surm sügawat mõju. Mart muutus koguni waikseks ja sõnakehwaks. Laupäewa-õhtuti ja pühapäiwiti istus ta ikka weel oma rahaaugu kaldal ja popsis piipu, kuid kaewamisega ei teinud ta enam tegemist. Alles tule-

wal suwel mõtles ta oma tööd jatkata, sest ikka weel uskus ta tõotatud warandust ja suurt õnne. Ka Liisu oli waiksemaks jäänud, nagu endasse süwenenud, ja tema keha wajus ikka enam küüru ja kõwerasse. Pühapäiwiti käis ta kirikus ja Anna haual ja nuttis mõlemal pool. Kõige walusamaks pistmeks Liisu südames oli see, et tütre haud surnuaia taga seisis Ka Hansus oli nagu muutust märgata: ta käis wähe külas ja pelgas inimesi Ei tulnud enam Metsanurga Kustas ega teised külamehed Liiwamäele, nagu ei huwitaks enam kedagi ajalehed ega Hansu jutt. Terwe elu näis endistesse rahulikkudesse roobastesse tagasi langewat. Juba mõni aeg polnud keegi enam seda päewa meelde tuletanud, kus üheskoos mõisas käidi ja kus herra „nende asi läbi studeerima“ lubas. Unustanud oli selle päewa ja oma lubaduse nähtawasti ka paruni-herra, sest walitseja polnud temalt mingisuguseid uusi näpunäiteid saanud ja sellepärast nõudis ta kõik päewad meestelt täielikult wälja. Suurem hulk täitis walitseja käsku, mõned üksikud kangekaelsed tahtsiwad kõige pealt paruni-herra otsust teada saada.

Erutust tõi siia nurka sügisel teade, et maal röövitawat. Teati hulk mõisaid nimetada, kus sõjariistus mehed käinud, kes raha nõudnud ja pärast omale lasknud mõisahobused ette rakendada ja edasi sõitnud. Räägiti imelugusid. Mehed olnud haritud, rääkinud wõeraid keeli, mänginud klawerit, tantsinud mõisapreilidega ja heitnud nendega nalja, nagu saksad kunagi. Need ei ollagi röövlid olnud, waid mõni

teab mis asjamehed. Oodati suure põnewusega rahanõudjaid ka siia mõisa, aga need ei tulnud. Asjata pidas walitseja abilistega öösiti siin ja seal wahti, kõigil laetud püssid käes — ühtegi pauku ei saadud teha. Aga niipalju mõjus ärewus siiski, et mõisas juba aru peeti, kas wast suwel meeste poolt awaldatud nõudmistele wastu ei peaks tulema: päiwi wähendama wõi pisut neile lisaheina andma. Aga kui eitedelt kuuldi, et wallas kõik waikne, et suwistest nõudmistest peaaegu keegi enam ei räägi, siis arwati kõige paremaks nõnda jätta nagu tänini olnud: püüti inimestelt wõimalikult palju wälja pigistada.

Liikuwad kuulujutud ja sõnumed sünnitasiwad inimestes uudishimu ja ärewust ja nad tahtsiwad asja kohta lähemaid ja kindlamaid teateid saada. Selleks mindi Liiwamäele, mindi wanas usus, et küllap juba Liiwamäe Hans teab, milles asi seisab, tema elas ju mõne aasta linnas ja loeb wahetpidamata lehti. Temal on ilmaasjad selged.

Aga Hans oli harilikust sõnakehwem, ta ei andnud meeste küsimiste peale mingit kindlat wastust, ei tahtnud üleüldse wastata ega rääkida. Sellepärast hakkasiwad mehed ise oletama, mis see kõik olla wõiks.

„Ega need ikka wist päris lihtsad wargapoisid ja massuurikud olnud“, arwas üks; „küllap olid mõned suuremad ninad.“

„Jah, räägitakse, nad pole kedagi tapnud, kellegile halba teinud“, seletas teine.

„Ehk polnudki rööwlid, olid ehk mõned asjamehed, kes neid hullusid nüüd teab“, tähendas kolmas.

„Mis asjamehed?“ küsis Hans.

„Mine wõta kinni, mis asjamehed. Mõni uus walitsus ehk saatis. Räägitakse, et Roots tahab meie maad jälle oma kätte; Rootsi kirikus palutakse ju iga pühapäew meie eest; meie olla orjad, ütlewad nad“, jatkas kolmas rääkija oma mõtet.

„Tühi lori“, lausus Hans.

Mehed waikisiwad natukene aega ja popsisiwad piipu, siis hakati uuesti kuulujuttusid korrutama.

„Need olnud sakste omad kannupoisid“, seletas neljas wanamees, „kirjutaja on ka seda arwanud. Miks neile mõisatest muidu hobused edasikihutamiseks anti. Wenelane on sõjaga nõrgaks jäänud ja nüüd tahta sakslane meie maad uuesti, oma alla wõtta ja selleks saatiski ta salakuulajad wälja. Et keegi aru ei saaks, mis mehed nad tõepoolest on, siis nõudsid nad mõisatest raha, nagu oleksid teised wõhiwõerad. Aga kõik on omad semlakid, wigurdawad ainult. Sakslane wõtab maa jälle oma kätte ja siis hakkab kubja kepp uuesti meie ja meie laste seljas tantsima.“

„Seda küll ei lubata“, arwasiwad mõned.

„Ei lubata . . . Nagu küsitaks sinult luba. Tuleb suurtükkide ja tulipommidega, sure wõi kannata kubja keppi.“

„Wõi sakslasel siis üksinda suurtükid ja tulipommid on“, wastati.

„Aga wenelane on ju wäsinud, sai jaapanlase käestki peksa, mis tema wõib parata.“

„Siis hakkawad meie omad ise wastu, tõusewad

kui üks mees üles, aga kubja keppi ikkagi ei kannata."

„Mis wõime meie saksa wastu. Säh, suwel käisime mõisas, mis me sest saime."

Mehed peatasiwad waidluses.

„Lehed kirjutawad, et need olnud Tallinna töölised", ütles Hans.

„Seda minagi kuulsin", seletas üks mees, „aga kuidas siis töölised tohiwad maale rööwima tulla?"

„Ning nõnda lausa päewa ajal", tähendas teine mees. „Ei tahaks uskuda."

„Niisugune aeg, wabadus, mis muud", arwas kolmas.

„Just kui wiimse päewa tähed: sõda, wenelane saab lüüa, Liiwamäe Anna hüppab rahaauku, mööda mõisaid sõidawad rahanõudjad, lõpmata sadu; puuduwad ainult katk ja nälg", arutas neljas.

Kõik ohkasiwad. Midagi uut ja iseäralikku hõljus õhus, imbus meeltesse ja ükski ei teadnud kindlasti, mis see oli wõi mis pidi tulema . . .

Kuid rahanõudjad kadusiwad nagu nad ilmunud, keegi ei kuulnud neist enam midagi. Harilik rahu hakkas uuesti maad wõtma. Aga jõulu eeli algas uus ärewus: Tallinn ja kogu Eestimaa pandud sõjaseaduse alla; mispärast? keegi ei teadnud. Ei teatud ka.õieti seda, mis loom see sõjaseadus on, sest kõik seisis tänini ju endist wiisi. Aga warsti tuliwad sõnumed, et siin ja seal mõisaid põletatawat ja purustatawat, mõisnikud tapetawat maha wõi wiidawat wangi. Nüüd arwasiwad kõik mõistwat, mis tähendab sõja-

seadus. Siit mõisa saksad sõitsiwad üle pea-kaela ära, et Tallinna minna, kuid tee peal wõetud nad kinni.

Ärewus kaswas, kõik ootasiwad. Õhtuti wälja minnes jäädi kuulatades toa ette wõi teele seisma, nagu peaks kusagilt kapjade müdin wõi meeste jutukõmin kuulda olema. Heideti pimedas pilk mõisa poole arwamisel, et sealt warem wõi hiljem tulekuma paistma hakkab. Küll pidi walitseja teomeestega mässajatele wastu panema ja hoonete põletamist takistama, aga keegi ei uskunud, et ükski wastuhakkamise peale mõtleks, kui põletajad korra kohale ilmuksiwad.

Nagu rahanõudjate ajal, nõnda oli ka nüüd erutus ja ootus asjata. Siit mõis seisis suure tee kõrwal metsas, teda oliwad nähtawasti kõik unustanud ja nõnda jäi ta puutumata. Kui mõned mehed mitte naabrimõisas poleks käinud ja pärast kõigile rääkinud, missuguseid imeasju nad oma lihase silmaga näinud, siis oleks wõidud arwata, et kõik on tühjad kuulujutud. Aga nüüd usuti kõike, mis räägiti, usuti rohkemgi kui räägiti, rohkemgi kui olemas oli. Sellepärast ei kahelnud keegi, kui warsti rääkida teati, et ratsasalgad mööda maad ümber kihutawad, inimesi püüawad, neid peksawad, maha lasewad, kinni wiiwad. Küll seegi pidi tõsi olema, nagu kõik muud kuulujutud, mis nagu kulutuli üle maa laiali lagunesiwad.

Ühel laupäewa ööl, kui põllud ja metsad uduse õhu rüpes tukkusiwad, ilmus mitukümmend ratsanikku mõisa. Wäiksemates salkades sõitsiwad nad koju-

tulnud herraste ja ustawate teenrite saatel mööda walda laiali ja püüdsiwad inimesi. Nagu linnukesed tabati nad soojast pesast. Kinniwõetute seas oliwad need, kes suwel mõisaskäimise ajal herrastele kuidagi silma paistnud wõi kelle peale eided kurja keelt kandnud. Ka Liiwamäe Hans ei puudunud. Pealegi jäeti igal pool käsud maha, et homme kella üheteistkümneks kõik mõisa ilmuksiwad; puudujaid ähwardati raske karistusega. Paruni-herra pidi ise mõisas olema ja tahtwat oma rahwaga rääkida.

Ratsanikkude ilmumine ja inimeste wangistamine ajas rahwa kui sipelgapesa kihama. Weel öösel rutati paigast paika, et uuest sündmusest rääkida ja aru pidada.

„Ei need mehed enam walget päewa näe“, arwasiwad ühed, „tehakse meil sedasama, mis mujal tehtud“.

„Aga meie mõisa pole ju rüüstatud ega põlema pistetud“, wastasiwad teised. „Pole ükski kellegile kurja teinud, mis eest siis karistada.“

„Küllap see on sellepärast, et suwel mõisas käisime“, seletasiwad kolmandad. „Ei tohi saksalt nõuda, peab paluma, kintsu kaapama.“

Tänane öö oli pikk, andis kaua oodata, enne kui walgeks hakkas minema. Liiwamäel ei saanud Mart ja Liisu enam nahka silma peale pärast seda, kus ratsanikud Hansu ära wiisiwad. Liisa istus kõweras aseme äärel ja nuttis. Wanamees oli õlgedel pikali ja sonis oma hämaraid mõtteid. Imelik! Jälle oliwad nad eidega kahekesi, nagu paljude aastate

eest, kahekesi ilma lasteta, ainult selle wahega, et siis oliwad nad noored ja nüüd wanad.

Kella üheteistkümneks kogus palju rahwast mõisa juurde. Isegi lapsi oli siin näha. Aga kõik püüdsiwad end kõrwale hoida ja hiilisiwad tasapisi ühest paigast teise wõi ajasiwad salasõnul juttu. Herrasmaja ümber pidasiwad soldatid wahti. Keda siin küll kardeti, kes tahtis mõisa kallale kippuda? Oli ehk põletajaid ja rüüstajaid oodata? Pärast selgus asi: mõisa keldris walwe all oliwad öösel kinniwõetud mehed.

Rahwas pidi kaua ootama. Mõisasaksad nähtawasti puhkasiwad alles reisiwäsimust ja sellepärast pidiwad soldatid kuni ligi poole kaheni herrasmaja ümber tammuma. Alles siis wõis märgata, et seal kõik elawaks muutus.

Rahwale anti käsk Liiwamäe poole külge põllule koguda, sest seal mõistetawat süüaluste pääle kohut. Kella kaheks ilmusiwad sinna ratsanikud ühes wangidega. Tuliwad ka mõisasaksad ja paar ohwitseri. Kaks kupja kandsiwad suuri witsakimpusid. Neist saiwad inimesed juba ilma seletusteta aru; oli ju siin wanakesi, kes nii mõnigi kord kubjakeppi omal turjal maitsnud. Wana laul hakkas uuesti otsast peale.

Algas kohtumõistmine. See oli kerge ja lihtne, sest mõisasaksad oliwad niihästi pealekaebajad kui ka tunnistajad. Süüalustest ei kuulatud kedagi üle. Ehk millekski seda! Saks teadis asja ju ometi paremini kui ükski teine. Et ohwitserid rahwakeelt ei mõistnud, siis kuulutas parun kohtuotsuse wälja.

Karistuse suurust arwati witsahoopide arwu järele. Liiwamäe Hans pidi saama kolmsada, teised kaks meest, kes ühes temaga suwel mõisatrepi ees seisnud, kumbki kakssada, teised — kõiki kinniwõetuid oli kokku 16 — sada kuni wiiskümmend hoopi. Mõnele süüalusele anti armu, sest walitseja kostis nende kasuks paruni-herra ees: nad oliwad oma päewad korralikult teinud ja sõnakuulmist awaldanud. Paljud langesiwad pärast kohtuotsuse kuulutamist paruni ette põlwili, palusiwad armu anda, lubades wõlgu jäänud päewad teha ja kõik täita, mis armuline herra nõuab. Nõnda peasesiwad weel kaks karistusest.

Rahwahulk oli waikne ja kohkunud. Kuuldus ainult sosistatud sõnu, üksikute tagasihoidlikku nuuksumist, eitede ohkamist.

Enne karistuse algust pööras parun rahwa poole ja ütles:

„Mina lubas seda asja läbi studeerima ja teid siis kutsuma. Nüüd olep mina seda teinud ja mina näep, et nooreherral õigus olema ja teie mässajad. Ja seda tahap mina teile täna ütlema, et teie teap, et paruni-herra oma sõna pidama.“

Kohale jõudis ka kirikuõpetaja täies ametimundris; ta tuli nähtawasti otseteed kirikust jumalateenistuselt. Nii mõnigi hakkas waimulikku nähes lootma, ei ta oma kurjast saatusest peaseb. Lootjate seas oli ka Liiwamäe Liisu, kes oma wanamehe käest kinni haaras ja ta rahwahulgast õpetaja ette kiskus, kus nad mõlemad põlwili langesiwad. Liisu

tõstis ristis käed üles ja palus õpetaja-herrat, et see tema poja peastaks.

„Kes sa oled?“ küsis õpetaja.

Liisu nimetas koha ja poja nime.

„Ah sina oledki see Liiwamäe Mart, kes raha-auku kaewab, kuhu tütar sisse hüppas?“ pööras pastor Mardi poole. „Armas hing, sa oled suurt pattu teinud Jumala wastu: oma elawale lapsele kaewasid sa mammona himus haua walmis.“

Parun, kes õpetaja sõnu pealt kuulas, küsis sellelt midagi Saksa keeli. Pärast seda ütles ta Mardile:

„Sina, lurjus, kaewap rahaauku, rikub minu kallist maad, sina saama ka oma palk.“

Hans seisis norus peaga, huuled ja hambad kõwasti kokku litsutud. Waewalt pani ta tähele, mis wanemad tema hääks püüdsiwad teha.

Õpetaja hakkas süüalustele jumalaarmu andma. Enne noomis ja sõitles ta neid, kutsudes alandusele ja patukahetsemisele. Ta tuletas ka armulist paruniherrat meelde, kes nende eest palunud, nii et surmanuhtlus witsakaristuseks ümber muudetud. Kõik põlwitasiwad, ainult Liiwamäe Hans seisis endiselt norus peaga. Tema näoilme ja seisak awaldasiwad jonni ja kangekaelsust.

„Armas hing, miks ei alanda sa ennast Issanda ette ja miks paned sa oma südame kõwaks,“ pööras õpetaja lõpuks tema poole.

Hans seisis, nagu ei kuuleks ta õpetaja healt ja nagu ei teaks ta üleüldse, et tema ise ja kõik tema

tuttawad siin keset mõisapõldu ratsanikkude wahel seisawad.

„Jumal ei anna ennast miite pilgata!“ hüüdis õpetaja lõpuks; „mis inimene iial külwab, seda tema ka lõikab; kes liha peale külwab, see lõikab lihast igawest hukatust, kes waimu peale külwab, see lõikab waimust igawest elu. Igaüks, kes ülemate wastu hakkab, hakkab Jumala wastu, ja kes Jumala wastu hakkab, see läheb hukka.“

„Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus! Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus!“ ohkas keegi rahwa seas.

Õpetaja hakkas süüalustele wiimast hingemannat jagama. Kui ta pühitsetud leiwa ja õnnistatud karikaga Liiwamäe Hansu ette astus, ei wõtnud see wastu.

„Armas hing, miks ei taha sa oma Issanda juurde tulla, et ta sind kinnitaks,“ ütles õpetaja tõsiselt, peaaegu kurwalt. „Noormees, kuule tema healt, kui ta sind, wõib olla, wiimast korda su eluteel kutsub.“

„Andke neile, kes sellest õnnistust loodawad,“ wastas Hans. „Kui õpetaja-herra minule tahab head teha, siis palugu ta seal neid, et mind peksmise asemel maha lastaks.“ Wiimased sõnad rääkis Hans üsna waljult.

„Mees, mõtle, mis sa räägid!“ hüüdis waimulik.

„Hans, pojuke, ära räägi nõnda!“ karjus Liisu soldatite rea taga, millest ta läbi ei peasenud. „Lase ennast peksa, kannata ära, ehk jääd ometi elama!“

Hans ei paindunud, ta jäi oma otsuses kindlaks.

„Armuline paruni-herra ei tahap mitte, et tema maa peal inimesi tapma, ja sellepärast ei woip kohtuotsust mitte muutma,“ ütles noorherra natukese aja pärast waljul healel.

Kohtuotsuse täitmine algas. Wähematest süüalustest hakati peale, suuremad kurjategijad pidiwad ühes rahwaga pealt kuulama ja waatama ...

Juba hakkas widewikuks kiskuma, kui kord Liiwamäe Hansu kätte jõudis, kes wiimasena nuhtluspingile pidi heitma. Tema eelkäijal wanamehel, kes 200 hoopi sai, oli wähe elulootust; uimasena kanti ta omaste poolt kõrwale.

Weel kord pööras õpetaja Hansu poole ja koputas tema südameukse pihta, et ta Õnnistegija sisse laseks, kuid see jäi kangekaelselt oma otsusele ustawaks: ta palus õpetajat ainult, et see tema peksu aitaks mahalaskmiseks ümber muuta. Kas õpetaja küllalt agaralt Hansu soowi täitmiseks wälja ei astunud wõi oli wana parun paindumata, seda ei saadud teada, niipalju oli ainult kindel, et Hans pidi werisele peksupingile heitma.

Enne seda hüüti Liiwamäe wanamees rahwa hulgast paruni-herra ette, kes ütles:

„Sina hoiap oma poja pea kinni, siis sina ei kaewap enam rahaauku.“

„Paruni-herra ...“ kogeles Mart.

„Wait, lurjus!“ kärgatas parun.

Mart läks, kuhu kästi.

Hans seisis pingi juures alles püsti, kui isa tema juurde jõudis. Nähes poja tugewat, rässakat

keha, tõusis Mardil imelik tunndmus, kui ta mõtles, et selle peab paljaks wõtma, pingi külge siduma, nii et ta end liigutada ei saaks, kui wõerad umbkeelsed mehed teda peksawad. Ja tema ise, selle tugewa mehe isa, peab oma poja pead kinni hoidma, kui teda peksetakse. Ei tea miks, aga seda mõeldes tuli wanamehele Hansu sündimine meele! Ta on oma ema esimene ja tegi sellele hirmsat piina: ligi kaks päewa oigas Liisu asemel ja karjus ning kiilus lõpuks kui meeletu, enne kui poeg oma kisaga ilmus. Ema karjus ja kaebas, et poeg pidi sündima, ja poeg wääksus ja rõkkas, et ta oli sündinud. Ja nüüd, wõib olla, karjub ta jällegi, nagu siis, kui ta oli alles wäikene, karjub mehe healega, millest kostab ehk pöörane meeletus, nagu ema healest teda sünnitades. Aga ei ole aitajat ega ohutajat, sest ema murrab oma luid-konta soldatite-rea taga ja isa hoiab tal peast kinni. Imelikult selgesti esines see kõik Mardi ähmasele peaajule, kui ta oma poega nägi peksupingi ees seismas, silmad maas, huuled ja hambad kramplikult kokku litsutud, käed rusikas.

Hans mõtles, et ta oma silmi rahwa poole ei tõstagi, et ta heidab pingile kui wäljaheidetu, nurjatu, äraneetu, aga ta ise ei teadnud, miks ta seda teha ei saanud ja miks ta ühegi pilgu tahtis heita soldatite wahelt sinna, kus seisis rahwas, wõerad ja omaksed. Kui teda juba pingile köideti, siis ei mäletanud ta rahwast midagi muud, kui aga kahte silma, mis teiste selja tagant wahtisiwad ja niisamuti pisaratest paisul oliwad, nagu see kord Anna surnu-

keha juures Liiwamäel — Hans uskus, et nad oliwad paisul, kuigi ta kauge maa tagant seda nägema ei ulatanud. Ja korraga tundis ta, kui hea see oli, et parun kohtuotsust surmanuhtluseks polnud muutnud; ennem ükskõik missugune alandus, teotus ja kannatus, mitte aga surm.

„Pane käsi suu ette ja hoia kõwasti kinni,“ ütles Hans isale, kui see tema pead puutus. Isa kuulas poja käsku.

Algas nuhtlemine, aga polnud muud kuulda kui aga wemmalde pehmed, nätsked hoobid. Peksjad töötasiwad südilt, ägedalt, lõpuks kurjalt, tulises wihas. Mis inimene see oli, et ta healt ei teinud, suud ei paotanud! Nagu teeksiwad karistajad nalja wõi peksaksiwad puupakku! Ei walitud wiimaks enam paika, kuhu löödi, kogu keha muutus ühiseks weretombuks. Anti kõhutühemusesse, saiwad ka küljekondid. Taheti katsuda, kas awab suu ja kas hakkab healitsema.

Kannataja keha lamas kui kooljas. Mart pigistas silmad ja hambad kokku ja hoidis kõigest jõust poja suud. Ta tundis, kuidas midagi sooja hakkas talle pihku nõrguma, läbi sõrmede nirisema, ja weel tugewamini hoidis ta.

Kui hoopide arw juba kolmesaja ligi hakkas jõudma, kostis ometi kord Hansu suust karjatus, misjuures ta wiimase jõuga end raputas, nagu tahaks ta köidikuid puruks kiskuda. Üksik, kõigi poolt nagu ammu oodatud karjatus lipsas inimeste wahelt üle mõisapõllu metsa ja põgenes, ehk teda küll keegi taga ei ajanud.

Poja raputamine ja karjatamine käis palawa hoona Mardi kehast läbi. Ta awas silmad ja nägi oma weriseid käsi, katsus poja pead tõsta ja tundis, et kael lõtw.

„Ta on ju surnud, mis te t'ast weel lõhute!" hüüdis Mart peksjatele, kes endise ägedusega lamawat keha nuhtlesiwad. Peksjad peatasiwad pisut, nagu mõistaksiwad nad wanamehe sõnu, siis aga ladusiwad nad puuduwad hoobid juba hanguwale kehale.

Mart seisis ja wahtis, kuidas poja surnukeha lõhuti. Äkki pahwatas ta naerma, naeris waljult, laginal. Siis pööras ta ümber ja tahtis paruni juurde minna. Kui teda selles takistati, hakkas ta uuesti naerma, sirutas omad werised käed wälja ja ütles:

„Näete, werised, pühin paruni kuuehõlma külge puhtaks."

Ja ta naeris weel waljemalt, nii et kuuljatel külmajudinad mööda selga alla jooksiwad. Nüüd mõistsiwad kõik, et Mardiga midagi imelikku oli sündinud, mõistis ka Liisu, kes oma wanameest tõttas ära kutsuma, kuna see kõigile oma weriseid käsi näitas.

* * *

„Ä'ä suri teine," ütles üks eit põllult lahkudes.

„Ära jah, ei wõtnud ju jumalaarmu wastu," lausus teine.

„Kangekaelne, ei karjunud, sellepärast lõhkusiwadki nii hirmsasti," arwas kolmas.

„Wana Mart ise wõttis walu nagu peoga ära," seletas neljas ja seda kiitsiwad paljud järele. Peagi tehti Liiwamäe wanamehest suur waluwõtja, suur ohutaja. Tema ise aga ei teadnud sellest ega muust midagi. Ta armastas ainult rahaaugu kaldal istuda ja oma käsi hõõruda, otsides sealt ikka weel werejälgi. Ja iga kord kui ta kellegiga kokku sai, sirutas ta omad käed wälja ja ütles:

„Näed, werised, pühin paruni kuuehõlma külge puhtaks."

Ise hakkas ta seejuures õudselt naerma, mis isegi Liisul kananaha ihule ajas, ehk küll tema seda naeru juba nii sagedasti oli kuulnud.

Lõpp.